

בינ"ו עמ"י עש"ו

קונטרס

מגיד דבריו ליעקב

תניינא

שיחות מוסר על סדר פרשיות השבוע

כולל

דברי חיזוק והתעוררות
בענייני עבודת ה'

נסדר ונערך משיחות מוסר
שנאמרו במקהלות על ידי
הגאון הגדול

רבי יעקב חיים סופר שליט"א
ראש ישיבת 'כף החיים'

בצירוף חידו"ת על הפרשה

פרשת מטות - מסעי

ירושלים עיה"ק תוכב"א
תש"פ לפ"ק

שיחות מוסר אלו הנדפסים כאן בס"ד, נסדרו ונערכו מתוך קלטות של שיחות מוסר שנמסרו בשנת תשמ"ו בירושלים ת"ו. ואם שגיתי, איתי תלין משוגתי. ובקשתינו שטוחה לפני המעיינים הי"ו, כי כל שגגה וטעות יתלו בחסרון דעת העורך, ואנא יעמידוני על טעותי.

בסוף החוברת מצורף מאמרים על פרשת השבוע, ממאמרי רבינו שליט"א על התורה כת"י, אשר רובם רואים אור לראשונה כאן בס"ד.

ניתן להצטרף לרשימת התפוצה

במייל: 8542164@gmeil.com

ניתן להשיג את החוברות

בנקודות המכירה

של י. בלוי בבתי הכנסת

©

כל הזכויות שמורות

אין לצלם להעתיק לשכפל וכל כיו"ב,

בלא רשות מפורשת בכתב מהמחבר

הערות והארות תיקונים יתקבלו בשמחה,

ובעז"ה יתוקנו במהדורה הבאה

להערות והארות

ניתן לפנות בשעות בין הסדרים

לפלאפון מספר 0548-542-164

פרשת מטות - מסעי

מפתח הענינים

המתעבר על ריב לא לו / גדול המחטיאו יותר מן ההורגו / ההתבוננות בחומרת כל חטא ועוון / החשיבות בניצול כל רגע לתורה ומצוות / דעתו של אדם מחייבת אותו גם במה שלא הצטווה / האדם מחייב את עצמו במעשיו / האדם צריך לחיות את חייו בבחינה של "לפני ה'"

מפתח חידושי תורה - פרשת מטות

- א. בענין לא יחל דברו בנדרי איסור..... טז
ב. בענין לאו דלא יחל דברו..... יט
ג. בענין אם אשה מוזהרת על כל תאחר..... ט
ד. עוד בענין אם אשה מוזהרת על כל תאחר..... כא

מפתח חידושי תורה - פרשת מסעי

- א. בענין החייתם כל נקבה..... כה
ב. בענין אהרן הכהן..... כה
ג. בענין והיו הערים להם לכל חיתם..... לב
ד. בענין ערי מקלט קולטות גם בזמן הזה..... לד
ה. בענין תפילת כהן גדול ביום הכפורים..... לד

הלימוד בחוברת זו מוקדש לעילוי נשמות

מסעודה בת חסיבה	אליהו מאיר בן סימי	יפה בת עליה
שמעון בן עליה	יוסף בן אסתר	פיבי בת חסיבה
מסעוד בן אסתר	סימי בת חנה	מרגלית בת סימי
יצחק שלום בן צ'לחה חנה	שולמית בת כחילה רחל	יעקב בן עליה

תנצב"ה

המתעבר על ריב לא 15

בעזרת ה' יתברך, נראה לעיין בכמה ענינים שבפרשת השבוע, מטות - מסעי.

וידבר ה' אל משה לאמר. נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמך. וידבר משה אל העם לאמר החלצו מאתכם אנשים לצבא ויהיו על מדין לתת נקמת ה' במדין.

כבר הביא רש"י בשם רבותינו, שלכאורה צריך להבין מדוע הכתוב מדגיש 'נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים', הלא היו כמה שותפים לדבר העבירה הזה שהכשילו את ישראל, וכלשון רש"י: "מאת המדינים - ולא מאת המואבים. ומדוע באמת המדינים נתבעו והמואבים לא!! וכי משוא פנים יש בדבר!! הלא גם המואבים היו שותפים בדבר עבירה. ומיישב רש"י: שהמואבים נכנסו לדבר מחמת יראה, שהיו יראים מהם שיהיו שוללים אותם, אבל המדינים התעברו על ריב לא להם.

כאן אנחנו רואים יסוד גדול. באמת, גם המואבים וגם המדינים היו באותה העצה להכשיל ולהחטיא את ישראל. אף על פי כן אמר הקב"ה, יש הבדל ביניהם, ולכל אחד יש את המשקל והחשבון שלו. המואבים שראו מה שישראל עשו לעוג וסיחון פחדו מהם, ולכן חבלו תחבולות כנגד ישראל, אבל המדינים מדוע באו!! הם התעברו על ריב לא להם, ומכיוון שבא ללא סיבה מוצדקת, קבלו את עונשם משלם.

הרבה פעמים שאדם עושה מעשים, יש לו איזה שהוא הצדקה שהוא יכול להתלות בה. הגם שאם עבר עבירה או עשה מעשה אשר לא יעשה בוודאי יענש על זה, אבל מכל מקום קצת פתחון פה יש לו. אבל כאשר הוא מתעבר על ריב לא לו - אין לו תקומה. ויש אנשים שיש בהם את התכונה הזו, שכאשר הם רואים שנים שרבים ומתקוטטים, הם רואים את עצמם כאילו הם האו"ם, ומתחילים לפקח ולהחליט מי מהם צודק. זהו מום, ולא או"ם... וזהו חיסרון גדול, כי המתעבר על ריב לא לו יענש בכפלים, כמו שאנחנו רואים כאן.

גדול המחטיאו יותר מן החורגו

יש עוד סיבה מדוע נענשו המדינים יותר מהמואבים, ודווקא עליהם צווה הקב"ה לישראל לנקום את נקמתם. בפרשה הקודמת כתוב (כה, יז) 'צורר את המדינים והכיתם אותם, כי צוררים הם לכם בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור', ודרשו רבותינו במדרש (במדבר רבה כא, ד), מכאן אמרו חכמים הבא להרגך השכם להורגו. רבי שמעון אומר מניין שהמחטיא את האדם יותר מן החורגו, שהחורג הורג בעולם הזה ויש לו חלק לעולם הבא, והמחטיא הורגו בעולם הזה ובעולם הבא. שתי אומות קדמו את ישראל בחרב, ושתיים בעבירה. כלל ישראל סבל הרבה צרות ורדיפות, והרבה אומות קמו עליו. אבל היו שני סוגים של צרות. היו אומות שבאו ורדפו את ישראל בכח הזרוע, ברדיפות יסורים והריגות, והיו אומות שבאו בעבירה.

המצרים והאדומים קדמו בחרב. המצרים שנאמר (שמות טו, ט) אמר אויב ארדוף אשיג אריק חרבי. אדום, שנאמר (במדבר כ, יח) ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך. ושנים בעבירה, המואבים והעמונים. על אלו שקדמו בחרב כתיב (דברים כג, ח) לא תתעב אדומי, לא תתעב מצרי. הגם שעינו אתכם עינויים גדולים והגם שבאו עליך למלחמה, מכל מקום לא תתעב אותם. מה המשמעות של זה? שדור שלישי מותר לו לבוא בקהל. דור ראשון ושני אסורים לבוא בקהל, אבל מצרי או אדומי מדור שלישי ואילך, יכול להצטרף לקרב ישראל ולהנשא להם. ובגמרא (יבמות ע"ו ב' סוטה ט' א') מבואר גם כן בכמה מקומות על גרים מצריים, שהיו חכמים ולמדו לפני רבי עקיבא.

אבל אלו שקדמו בעבירה להחטיא את ישראל, מה כתוב עליהם? - לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה', גם דור עשירי לא יבוא להם בקהל ה' עד עולם (דברים כג, ד). לעולם ועד אין מקבלים מהם, וגם אם יבוא איזה עמוני ויתגייר, הוא לא יוכל להנשא לבת ישראל, ויצטרך להתחתן עם מישהי בת מינו.

כאן למדנו וראינו שרבותינו החמירו במי שמחטיא את חבירו, יותר מן ההורג. ובאמת זה מפורש בפסוק, שהרי כתוב 'כי צוררים הם לכם בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור', הם החטיאו אתכם בגילוי עריות ובעבודה זרה, ולכן תנקמו מהם. ולכאורה, למה כתוב בפסוק רק את הדברים האלו מה שהם זממו להחטיא את ישראל עם פעור, והלא בגללם נהרגו עשרים וארבע אלף מישראל במגפה, וכי עשרים וארבע אלף זה דבר של מה בכך?! ואת זה הפסוק בכלל לא מזכיר ולא מציין. מדוע? - אלא שהן הן הדברים, העבירה הרבה יותר מזיקה והרבה יותר גרועה מן ההריגה.

לכן אמרה התורה 'נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים', מהמדינים דווקא, לפי שהם היו בעצה הרעה הזו להחטיא את ישראל. זו גם הסיבה שמדוקדק בלשון הכתוב 'לתת את נקמת ה' במדין', כי אין זו נקמה על אותם עשרים וארבע אלף שמתו, אלא נקמת ה', הנקמה על החטא והעוון שנכשלו בו ישראל, וחסר בכבוד שם שמים.

ההתבוננות בחומרת כל חטא ועוון

זו היא ההסתכלות הראויה של בן תורה. ולדאבוננו הרב ההסתכלות אצלנו בפועל היא הפוכה. אם אחד יראה בעינים איך שמגיע אחד וחונק מישהו עד מוות, מה תהיה ההסתכלות שלו על הרוצח הזה? - הוא לא יהיה מוכן להסתכל עליו מרוב המיאוס והתיעוב שיש לו כלפיו. אבל כשאחד מגיע לחבר שלו ולוקח אותו לכל מיני דרכים אסורות והשפעות טמאות ופסולות, הוא עוד מחייך אליו ואוהב אותו.

יותר מזה. אם באים על אחד, ולא הורגים אותו ממש אלא רק עושים לו אבק רציחה,

שמגיע מישוהו ומבייש ומעליב אותו, אז הוא יכול ליכור את זה לחבירו לדורי דורות, ולנקום ולנטור לו על זה כל חייו. ויש כאלו שגם משאירים ירושה וצוואה לבניהם, 'דע לך בני, השארתי אחרי טינה לאותו אחד שפגע בי והעליב אותי, וחזקה עליך שלא תוותר ותנקום את נקמתי ממני'... זה במי שפגעו בו באבק רציחה, אבל מי שהחטיאו אותו? - יש אחד שמחטיא את חבירו, והחבר הזה במקום לתעב ולשנוא אותו, הוא עוד אוהב אותו אהבת נפש. אם מגיע אחד לחבר שלו ומספר לו לשון הרע על מישהו, הרי זהו 'המחטיאו' הכי גדול שיכול להיות! או אחד שיושב ועוסק בתורה, ופתאום מגיע איזה חבר לפטפט אתו בדברים של מה בכך, הרי אין לך מחטיא גדול מזה! ומה אומר לו זה?! - ברוך ה' שבאת, ברוך פודה ומציל... חבל שלא באת מקודם לכן.

איך יכול להיות כדבר הזה?! לפי דברי רבותינו זה צריך להיות הפוך לגמרי, שמי שמחטיא אותך אותו תתעב ותרחיק עד הקצה האחרון. הרי זה הוא בדיוק 'גדול המחטיאו יותר מן ההורגו'. אלא שאדם לא יודע מה זה 'מחטיאו', כמה זה מחסר ממנו מהעולם הבא וכמה זה מחסר ממנו את הקרבה להקב"ה, ולכן הוא לא רואה את זה כך.

אדם תמיד נפגע בדברים שאליהם הוא מייחס חשיבות. אם אדם מייחס חשיבות לעניני עולם הזה ולא לעניני הרוחניות שלו, ממילא למי שיפגע בגשמיות שלו הוא ישמור עברתו נצח, ואילו מי שיגרום לו נזק רוחני עוד הוא מסוגל לאהוב אותו.

ומה שמוטל עלינו הוא להתבונן ולראות כמה יקר וכמה חשוב כל קנין רוחני. הן כך אמר התנא (אבות ד, טז): **יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא, מכל חיי העולם הזה.** מה הכוונה 'מכל חיי העולם הזה'? - ביארו רבותינו, כי גם לו יצוייר שהיו מצליחים לרכז ולתמצת בשעה אחת את כל ההנאות של כל העולם הזה של כל הבריאה כולה, את כל ההנאות שהיו לכל אותם מליוני אנשים שהיו מאז הבריאה ועד היום, מה שאנחנו לא יכולים בכלל לשער איזה שעה של הנאה זו, על זה בא התנא ואומר, דע לך שיפה שעה אחת של קורת רוח, מכל חיי העולם הזה. גם אם תרכז ותתמצת את כל הנאות העולם הזה, אין זה מגיע לשעה אחת של קורת רוח בעולם הבא.

אצלנו הענין הזה לקוי בחסר, ואין לנו את הייקור והערך הנכון לתורה ומצוות. אבל כאשר אדם ישכיל ויתבונן ביקרת כל דקה של לימוד תורה, כל פירור וכל חלק ממצוה, אז באמת הוא ירגיש את הדבר הזה של 'גדול המחטיאו יותר מן ההורגו'.

רבינו הגדול החזון איש זצ"ל מספר על עצמו באחת מהאגרות שלו (ה"א קנ"ז), וכותב שכל ימיו היה משולל מכל טובה, תמיד היה שבור ורצוץ, ופעם העיד על עצמו שמיום עמדו על דעתו היה בגדר חולה שיש בו סכנה. יש אחד שאומר, היום יש לי ספק כאב ראש, אז לא אגיע לשיעור... אבל החזון איש העיד על עצמו שהיה תמיד בגדר חולה שיש בו סכנה, ועם

כל זה תמיד היה שקוע בתורה ומעמיק בה עד אין חקר מה שלא נתפס בשכל אנושי. וכותב החזון איש באגרת הזו, שהנחת והשמחה הכי גדולה שיכולה להיות לו, זה הידיעה שהוא עושה את רצון קונו. שהוא מקיים את המצוות לפי כל פרטיהם וכל דקדוקיהם, כגדרי ההלכה.

וכותב שם החזון איש, שהצער היותר נורא המשבר את הלב, הוא הכשלון בעוון ח"ו. כך זה אצל גדולי ישראל, שהבינו מהו חסרון של חטא, ועד היכן הוא מגיע. לכן אמרו 'גדול המחטאיו יותר מן ההורגו', כי באמת זה שידע כמה קשה הוא החטא והעוון, שמוציא את האדם משני העולמות ומהווה רציחה כפולה, גם בעולם הזה וגם בעולם הבא, מבין היטב שזה באמת קשה יותר מן ההורגו.

החשיבות בניצול כל רגע לתורה ומצוות

בזמן שאדם יתבונן ביקרת הערך של כל רגע וכל שניה בתורה ומצוות, וכשיהיה לו את המבט הנכון על קנינים רוחניים, הוא לא יוכל לאבד רגע מחייו שילך לבטלה, וכמו שבאמת אמרו הקדמונים כי 'אין אבדה כאבידת הזמן'.

בתלמוד מובא (עירובין כב.) מעשה על חכם אחד שאמר לאשתו, אני הולך ללמוד בישיבה. אמרה לו אשתו, בבקשה אין בעיה. אם אתה רוצה ללכת ללמוד, זה בסדר גמור, הרי אדעתא דהכי התחתנתי, שתוכל לשבת ולשקוד על התורה. אבל הרי יש לנו משפחה בבית, וכשאתה תלך לישיבה, מה יאכלו הילדים!? והוא השיב לה, 'ומי שלימו קורמי באגמא'!? וכי אין יותר עשבים בשדה?! - שיאכלו עשבים! ילקטו עשבים ויעשו מרק עשבים, מה יש?! אדם היום שומע דבר כזה ואומר, תודה רבה, אני כבר שבע, לא צריך לאכול.. אבל הוא כך השיב. מדוע? - כי הוא ידע את הערך של כל שעה של תלמוד תורה.

וגם אשתו הבינה, שהרי היא לא שאלה 'מה אני אוכל', אלא מה הילדים יאכלו. 'אשת חבר כחבר', אמרו רבותינו (שמועות ל.). גם היא יודעת מה מעלתם של קנינים רוחניים, ולכן לא חסה על עצמה ומסכימה לו בלב שלם שילך לעסוק בתורה, רק על הילדים שאלה מה יהיה אתם, ועל זה באה התשובה שהם יוכלו להסתדר.

יש כאלו שחושבים את עצמם לחכמים יותר מרבותינו, ואומרים 'אני אצא כמה שנים לעבוד, ואחר כך אוכל לשבת וללמוד בשקט ובשלווה'. מעשה שאני מכיר, בבחור אחד שהיה לומד בישיבה ואחרי איזה תקופה הפסיק להגיע. שאלו אותו, מה קרה?! אמר להם, אני צריך להתחתן. שאלו אותו, אז מה? אם אתה צריך להתחתן עם אשה אתה צריך לתת לפני כן גט לתורה חלילה?! אמר להם הבחור, לא. אבל היות ואני צריך להתחתן, אני אעבוד כמה שנים כדי שיהיה לי כסף לקנות דירה, ואחרי שתהיה לי דירה יהיה 'שבתי בבית ה' כל ימי חי', ו'כל' להביא את הלילות (ברכות יב.), שגם בהם אעסוק בתורה...

הלך ועבד כמה שנים, ואחר כך קנה דירה. לא דירה קטנה ומצומצמת, אלא דירה גדולה ומרווחת, חמישה חדרים. חשבו שעכשיו יחזור ללמוד, אבל לא. הוא המשיך לעבוד. שאלו אותו, למה אתה לא חוזר ללמוד בישיבה? - אמר להם, אני רוצה לקנות עוד דירה. שאלו אותו, בשביל מה לך עוד דירה?! והוא משיב, הרי אני רוצה ללמוד, ולכן אני צריך שתהיה לי עוד דירה כדי שאוכל להשכיר אותה ולהתפרנס ממנה. אז, כשתהיה לי דירה נוספת, אוכל לשבת וללמוד בשקט וביישוב הדעת.

היום כבר יש לו שיכון של דירות... הוא קנה לעצמו עוד דירה ועוד דירה ועוד כמה. ומה עם התורה? - ממנה הוא שכח לגמרי. אל לנו להיות חכמים יותר מרבותינו. אותו חכם הלך במסירות נפש ללמוד תורה בלי לעשות חשבונות מה יהיה עם פרנסה, ואמר כי די להם במה שיאכלו קורמי באגמא.

דעתו של אדם מחייבת אותו גם במה שלא הצטווה

בהמשך הפרשה, אחרי שהלכו ישראל ונלחמו ולקחו את נקמתם מן המדינים, ובאו לחזור אל משה, ויביאו אל משה ואל אלעזר הכהן ואל עדת בני ישראל את השבי ואת המלקוח ואת השלל, וכשמשה רבינו רואה אותם באים, ויצאו משה ואלעזר הכהן וכל נשיאי העדה לקראתם אל מחוץ למחנה, ויקצוף משה משה רבינו קצף, וכמו שאומר התרגום 'ורגזי משה', על פקודי החיל, על הממונים שרי האלפים ושרי המאות הבאים מצבא המלחמה, ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסור מעל בה' על דבר פעור ותהי המגפה בעדת ה', ועתה הרגו כל זכר בטף וכו'.

מצאתי בספר חסידים לרבינו יהודה החסיד זצ"ל, מרבותינו ראשונים כמלאכים, (הובא בתוספות במסכת בבא מציעא ה:), שמעיר בספרו (סימן קנ"ג דפוס ברלין) הערה נפלאה על הפסוק הזה, וכך הוא כותב: לעולם יהיה אדם ערום ביראה. הוא לשון הגמרא (ברכות יז.), ורש"י שם מפרש מהו ערום ביראה, 'להערים בכל מיני ערמה ליראת בוראו'. בשביל להיות רא שמים, צריך לפעמים למצוא כל מיני תחבולות ורעיונות, כיצד להתנהג.

רבי אליהו לאפיאן זצ"ל, לרוב מעלתו היו מזמינים אותו להרבה אירועים. דא עקא, לפעמים כשהוא היה מגיע לאירועים מסויימים, היו עורכים לפניו שולחן ומציעים לו לאכול, ולא תמיד יכל לאכול מחמת שהיו ספיקות על הכשרות. מה יעשה? - יגיד להם 'לא כשר כאן?' הרי זו פגיעה אנושה במארחים. היה רבי אליהו לאפיאן ערום ביראה, והיה אומר 'הרופא אסר עלי לאכול'. שמעו את זה והבינו. אם הרופא אמר, בודאי, צריך לשמוע לו ולא לאכול. הן זה דבר שמפורסם אצל כולם, 'וחי בהם ולא שימות בהם, מכאן לפיקוח נפש שדוחה את כל התורה כולה' (יומא עה:).

אחר כך היה מי ששאל את רבי אליהו, מזה זה שאמרת שהרופא אסר עליך לאכול. מי הוא הרופא הזה? אמר להם רבי אליהו לאפיאן, הרמב"ם. הוא היה רופא, והוא כותב שאסור לאכול אצל אחד כזה שיש ספיקות על המאכלים שלו. זו דוגמא ל'ערום ביראה'. להשתמש בעצות ותחבולות איך להיות ירא שמים אמיתי, לקיים את רצון ה' על פי כל גדרי ההלכה מחד, ובלי לפגוע באנשים מאידך.

ממשיך רבי יהודה החסיד: מצינו בתורה שכל מי שיכול להבין אף על פי שלא נצטווה נענש על שלא שם על לב. הרי אחד התירוצים היותר מקובלים ויותר נפוצים שאדם פוטר בו את עצמו מעבודת ה' יתברך, זה שהוא אומר 'לא אמרו לי'. 'לא ידעתי'. על זה בא רבינו יהודה החסיד ואומר, מצינו בתורה, שכל אחד כזה שיכול היה להבין, גם אם לא הצטווה, הוא נענש על זה שלא שם מעצמו את הלב להבין ולהשכיל.

איפה מצאנו את זה בתורה? - במקרא שלנו. שנאמר, ויקצוף משה על פקודי החיל שרי האלפים ושרי המאות הבאים מצבא המלחמה ויאמר אליהם החייתם כל נקבה, בא משה רבינו בטענה, איך עשיתם דבר כזה שהשארתם בחיים את הנקבות, והלא הם היו הגרמא בנזקין שהחטיאו אתכם בדבר פעור. ולמה הם לא ענו לו, רבינו משה, למה אתה כועס עלינו?! הרי אתה לא אמרת לנו להמית את האנשים, ומהיכן נדע שככה צריך לעשות?! אמרת לנו לצאת למלחמה ויצאנו, לא שמענו ממך במפורש שעלינו להרוג את הנקבות!

אלא, על כרחך צריך לומר - אומר רבינו יהודה החסיד - ידע משה שהם היו חכמים ובקיאים לעשות קל וחומר, ומה כנענים שכתוב בהן (דברים כ, טז) 'לא תחיה כל נשמה למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות' וכתוב (דברים ז, ד) 'כי יסיר את בנך מאחריך, שמא יחטיאך להבא, הוא עלול בעתיד להחטיא אותך ולכן עליך להרוג אותו, אלה לא כל שכן?! אלו שכבר החטיאו את ישראל בפועל ממש, לא כל שכן שצריך להרוג אותם?!

מכאן למדנו יסוד נורא, שמה שאדם יכול להשיג מדעתו, אזי גם אם לא הצטווה במפורש על זה, הוא יתבע ויענש על זה. הוא לא יוכל לתרץ את עצמו ולומר 'לא ידעתי', שכן אילו היית מתבונן ומסתכל נכוחה, היית מגיעה למסקנה האמיתית מדעתך. מזה הטעם לא היה ללוחמים האלו שרי האלפים ושרי המאות פתחון פה לומר למשה רבינו ע"ה 'הרי אתה לא צוית אותנו', כי ידעו שהתשובה הזו לא תקבל. הם ידעו שהיה מוטל עליהם לעשות את הקל וחומר הזה שאם נצטוו על הכנענים להרגם כדי שלא יחטיאו אותם בעתיד, קל וחומר אלו שכבר החטיאו ודאי שצריך לאבד אותם.

האדם מחייב את עצמו במועשיו

כאן מבואר שמה שאדם היה יכול להבין מדעתו, הרי הדעת שלו מחייבת אותו. ובאמת לא

רק מה שאדם יכול היה להבין מעצמו מחייב אותו, אלא גם מה שהוא עושה מחייב אותו. זה מתבאר מתוך דברי הגמרא במסכת יומא (לה:): על הדין שעתיד האדם לידון בבית דין של מעלה. כך אומרת הגמרא: תנו רבנן, עני ועשיר ורשע באים לדין. לעני אומרים לו מדוע לא עסקת בתורה, והוא אומר, עני הייתי וטרודו במוזנותי הייתי. אומרים לו, כלום היית יותר עני מהלל הזקן?! אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפציק אחד, הפרנסה היתה לו קשה ובכל יום היה משתכר רק מטבע אחד, סכום מועט. חציו נתן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. מהחצי השני של המטבע הזה היה הוא וכל משפחתו מתפרנסים, ותבין משכלך שלך איזה דוחק היו וחיו.

פעם אחת לא מצא להשתכר. יום אחד היה המצב קשה והלל לא מצא פרנסה, ולא הניחו בית השומר להכנס. הנה כאן מבואר, שבאותו היום שהלל לא מצא כסף, הוא לא אמר לעצמו 'אונס רחמנא פטריה' (נדרים כז:), ואם אין לי כסף לתת לשומר בשביל מה לי ללכת. לא. הוא הלך, ואמר 'ה' יעזור לי, אולי אמצא חן בעיני השומר או אמצא איזה דרך להכנס'. בא הלל לשומר ואמר לו, 'אדוני השומר, למען ה' תניח לי להכנס'. אך השומר לא נתן לו. אמר לו הלל, 'אני אשלם לך בפעם אחרת כאשר ארוויח', אך השומר לא הסכים.

אחד אחר היה אומר, עכשיו בוודאי שאני פטור. הרי כבר ניסיתי, יצאתי מהבית והלכתי לשיעור, התחננתי לשומר שייכניס אותי ולא נתן לי. מה אני עוד יכול לעשות?! אבל הלל לא הלך הביתה. הוא חיפש תחבולה איך כן יוכל להשתתף בשיעור, ועלה ונתלה וישב על פי הארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון. כל אחד צריך לשאול את עצמו אם הוא היה עולה ומטפס על המרזב כדי להגיע לגג לשמוע שיעור תורה. יש כאלו שיגידו לך, מה פתאום, הרי אסור לעשות את זה. למה? אחד יגיד שיש בזה חילול השם, שיראו אותי מטפס ויגידו שאני גנב. השני יאמר, אולי אפול מהמרזב ואמות, והרי זה פיקוח נפש.. אבל הלל לא עשה חשבונות כאלו, ועלה לגג לשמוע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון. ["ארובה" היינו פתח שבגג (רש"י סוכה י"ח ב), ולא מה שהיום קורים "ארובה" שממנה העשן יוצא].

אמרו, אותו היום ערב שבת היה, זה מגדיל גם כן את הפליאה מהמעשה הזה. אחד אחר היה אומר, אני במשך כל השבוע לא לומד הרבה, אבל ערב שבת?! קל וחומר שלא. הרי בערב שבת צריך להתכונן לקראת שבת המלכה. איך הוא מתכונן? - ישן עד הצפצוף... אבל הלל בערב שבת עולה לגג לשמוע דברי תורה. ולא בסתם ערב שבת, אלא גם ותקופת

א. מדוע היה צריך לתת כסף לשומר בית המדרש? - מבאר שם המהרש"א שהם לא היו עושים את בתי המדרש שלהם בתוך העיר, ששם קשה ללמוד, אלא מחוץ לעיר. והיות והיה בית המדרש מחוץ לעיר, היו צריכים להציב שם שמירה, וכל אחד היה נותן משהו לשומר בשכרו.

טבת היתה, וראיתי במפרשים (עיון יעקב שם) שביארו שהימים הכי קרים בתקופת החורף הם ערבי שבתות, ונרמז דבר זה במה שכתוב (במדבר כד, יז) 'וקרקר כל בני שת', שביום ששי יש 'קר-קר', קור כפליים. וידד עליו שלג מן השמים בגובה של שלוש אמות, כמו שמובא שם בהמשך. אדם אחר היה אומר, עכשיו שיורד שלג, וודאי ופשוט שאני פטור אליבא דכולי עלמא. וכי אתה רוצה שאקבל דלקת ריאות!?

ובאמת מדוע לא הלך הלל לביתו?! למה נשאר לקפוא שם על הגג תחת השלג הכבד? -יש שמתרצים על פי פשוטו, שכאשר הלל התחיל לשמוע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון, הופשט לגמרי מכל עניני העולם הזה ולא שם לב לכל דבר אחר. אמנם ירד עליו שלג בכמות של גובה מטר וחצי, אבל לרוב שקיעותו בלימוד, הוא לא הרגיש בכל מה שהתרחש עמו.

לי נדמה שיש מקום לפרש את זה בענין נוסף, שהסיבה שהלל לא חזר לביתו לא היתה רק בגלל הסיבה הזו שלרוב שקיעותו בעסק התורה לא שת לבו לכל מה שקורה סביבו, ולא הרגיש בשלג שירד עליו, אלא יש כאן עומק נוסף. הלל באמת הרגיש את זה שיורד שלג, והרגיש את הקור החודר בעצמותיו היטב היטב. אז למה לא הלך? בגלל שאמר לעצמו, אני רק אגמור את השורה הבאה, ומיד לאחור מכן אלך. רק אסיים לשמוע את ההסבר הזה של שמעיה במשנה הזו, ומיד לאחריה אלך. וכך משנה רדפה משנה, ושורה רדפה שורה, וכך למד פרק אחרי פרק עד שירדו עליו שלש אמות של שלג.

מכל מקום, אומרים לאותו עני שטוען שלא יכל לעסוק בתורה מחמת עניותו, וכי אתה היית יותר עני מהלל שלמרות עניותו הלך ועסק בתורה!?! - והוא, אין לו מה לענות.

אחר כך בא העשיר. אומרים לו, מפני מה לא עסקת בתורה? - אומר להם העשיר, עשיר הייתי וטרוד הייתי בנכסי. היו לי לא עליכם הרבה נכסים... בים ביבשה ובאוויר, והייתי צריך לדאוג להם ולטפל בהם מדי יום ביומו, והיה לי קשה למצוא פנאי ושלוות הנפש ללמוד.

אומרים לו לאותו עשיר, כלום עשיר היית יותר מרבי אלעזר?! אמרו עליו על רבי אלעזר בן הרסום שהניח לו אביו אלף עיירות ביבשה, יש מפרשים שעיירות זה מלשון עיר, ויש המפרשים מלשון עייר. וכנגדן אלף ספינות בים, והרי זה עושר אדיר, ובכל יום ויום היה

ב. לכן הברטנורא (אבות ב, ז) והחובות הלבבות (פתיחה לשער הבטחון) מביאים שהיה חסיד אחד שהיה מתפלל בכל יום ויום להקב"ה, שיציל אותו מפיוזר הנפש. שאלו אותו, מה המונח פיוזר הנפש, שעליו אתה מתפלל שה' יציל אותך ממנו? הסביר להם החסיד, אחד כזה שיש לו הרבה נכסים, הנפש שלו מפוזרת. יש לו נכסים בירושלים ויש לו נכסים באבו גוש ובטובט... וכך הנפש שלו מתפזרת בכל העולם כולו. על זה אני מבקש מהקב"ה שיעזור לי להנצל מפיוזר הנפש הזה.

נטול נאד של קמה על כתיפו ומהלך מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה. עם כל העושר האדיר של רבי אלעזר בן חרסום, היה לוקח אתו קצת קמה, קצת מזון, והולך לקיים את דברי המשנה (אבות ד, ו) 'הווי גולה למקום תורה'.

פעם אחת מצאווהו עבדיו ועשו בו אנגריא, פעם אחת תפסו אותו העבדים שלו, הם לא ידעו שהוא האדון שלהם, והשתמשו בו. אמרו לו, בוא אתנו למילואים... תעבוד כאן במה שאנחנו צריכים. אמר להם בבקשה מכב, הניחוני ואלך ללמוד תורה, אמרו לו חיי רבינו רבי אלעזר בן חרסום שאין אנו מניחין אותך, הם נשבעו בחייו, מבלי שהכירו וידעו אותו, שלא יעזבו אותו עד שיעבוד ויעשה מה שהם אומרים. מימיו לא הלך וראה אותם אלא יושב ועוסק בתורה כל היום וכל הלילה.

וכשהרשע בא לדין, אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה, וגם הוא משיב, כי הייתי טרוד. במה היית טרוד? - **טרוד ביצרי הייתי.** היצר הרע שלי נתן לי הרבה מטלות, ללכת ולהשיג את ההנאה הזאת ואת ההנאה ההיא, ולנקום לפלוני ולנטור לאלמוני, ולכן לא היה לי פנאי לעסוק בתורה.

ולכאורה, זהו פלא. וכי זה תירוץ? לא עסקת בתורה כי היית טרוד ביצר הרע שלך?! הא למה הדבר דומה, לאחד שבא לכבות את האש, את המדורה, עם נפט. מילא היית אומר תירוצים שעולים על הדעת, כמו למשל אם היה אומר שלא יכל לעסוק בתורה כי היה חולה, ומביא פתק מהרופא שמאשר את זה, מילא. אבל לבוא ולומר שלא יכלתי לעסוק בתורה כי הייתי צריך לעשות עוונות בגלל היצר הרע שלי? איך אפשר לומר כזה דבר?!

אך ההסבר הוא, כי גם רשע כשמוגיע ליום הדין, יודע בתוך תוכו את האמת. אם הוא היה אומר שלא עסקתי בתורה כיוון שלא רציתי ללמוד תורה כי לא הערכת אותה, הרי שלא היתה לו תקנה והוא אבוד לגמרי. לכן הוא אומר, באמת גם אני ידעתי שצריך ללמוד בתורה והיא העסק הכי יקר שיש בעולם, אלא שלא יצא לי ללמוד בגלל שטרוד הייתי ביצרי. עדיף לו לרשע לומר שהוא עשה עוונות והיה טרוד ביצרו, ובלבד שלא יצטרך להגיד שלא עניין אותו עסק התורה.

אומרים לו לאותו רשע, וכי יוסף הצדיק לא היו לו נסיונות ועמד בהם בגבורה? גם אתה אילו היית מתאמץ, היית יכול לכבוש את יצרך ולעשות את רצון ה'.

עד כאן דברי הברייתא. וכאן אנחנו רואים, שיש מישהו שמחייב את האדם. הלל העני שישב ועסק בתורה מחייב את העניים, רבי אלעזר בן חרסום מחייב את העשירים ויוסף הצדיק מחייב את הרשעים. ובאמת, לפי זה נמצא שכל אחד מחייב את עצמו. למה?! - מפני שלכל אחד ואחד יש שעה טובה, שבאמת באותה השעה ישב ועמל בתורה, התעמק בתורה והתעלה בה. כשהוא יבוא לשמים וישאלו אותו 'למה לא למדת תורה', מה הוא יגיד?! 'היה

קשה לי'. יאמרו לו, נכון, היה קשה לך. אנחנו מודים שהיה קשה לך. אבל הנה, פעם אחת למרות שהיה לך קשה, ישבת ולמדת תורה, אז למה לא עסקת תמיד בתורה?! הוא בעצמו יחייב את עצמו.

יש בני אדם שהדעת שלהם היא זו שמחייבת אותם, כמו שאמר רבינו יהודה החסיד ז"ל (הני"ל). נכון שלא לימדו אתכם ולא אמרו לכם, אבל למה לא הבנתם ולא השכלתם מדעתכם מה חובתכם בעולם?! ויש כאלו שהם במעשיהם מחייבים את עצמם, שהרי לפעמים אדם ישב ולמד הגם שהיו לו בעיות בפרנסה, ולמרות שהיו לו קשיים בבריאות וכיוצא בזה. השעות האלו הם אלו שיחייבו אותו בדין וחשבון לעתיד לבוא.

האדם צריך לחיות את חייו בבחינה של "לפני ה'"

מה מעכב את האדם מלעבוד את קונו? מלהכיר בחשיבות הקנינים הרוחניים ולהשתדל בהם עד קצה האחרון? הרבה פעמים הוא עצמו מעכב. ה'אני' שלו, הוא זה שחוצץ בינו לבין קונו. הפסוק אומר בפרשת ואתחנן (דברים ה, ה) 'אנכי עומד בין ה' וביניכם'. אמר אחד הגדולים, מה הוא העומד בין האדם לבין הקב"ה? - ה'אנוכי'. הוא זה שעומד בינו לבין ה', וחוצץ ומפריע לו להתקרב אליו. אם אדם היה מבטל את עצמו להקב"ה, כל העבודה שלו היתה נראית אחרת.

וזה הוא מה שכתוב בהמשך הפרשה שלנו, כאשר נגשים בני ראובן ובני גד אל משה ואומרים לו (לב, טז), גדרות צאן נבנה למקנינו פה וערים לטפנו, ואנחנו נחלץ חושים לפני בני ישראל, וכמו שמפרש רש"י, שהם גבורים היו וכמו שנאמר בגד (דברים לג, ט) 'וטרף זרוע אף קדקד', ודרשו רבותינו שם שכאשר שבט גד היו יוצאים למערכה, במכת חרב אחת היו כורתים את הראש והכתף של האויב. והתחייבו בני גד ובני ראובן שאנחנו נחלץ חושים, נצא בחזית לפני בני ישראל, ולא נשוב אל בתינו עד התנחל בני ישראל איש נחלתו.

משה רבינו שומע את הדברים, וכך הוא אומר להם: 'ויאמר אליהם משה אם תעשון את הדבר הזה אם תחלצו לפני ה' למלחמה, ועבר לכם כל חלוץ את הירדן לפני ה' עד הורישו את אויבינו מפניו, ונכבשה הארץ לפני ה' ואחר תשובו והייתם נקיים מה' ומישראל והיתה הארץ הזאת לכם לאחווה לפני ה'. יש כאן מוסר שמושה רבינו נותן להם, בין המילים. מה משה רבינו אומר וחוזר ואומר להם כל הזמן? - לפני ה'. 'תחלצו לפני ה' למלחמה', 'ועבר לכם כל חלוץ לפני ה'', ונכבשה הארץ לפני ה'', ועוד. מדוע? מפני שאת זה הם שכחו. הם הלא היו גבורים, ולכן הם אמרו אנחנו נחלץ חושים. אנחנו נלך לקרב בחזית, ואנחנו נביא את הנצחון לכלל ישראל. משה רבינו לא יכול לשמוע כדברים האלה, ולכן הוא חוזר ואומר שוב ושוב, לפני ה'.

החובות הלבבות כותב שהאדם ניכר בדיבורו, מי הוא ומה הוא. אם הוא מדבר כל הזמן על ה', הוא אומר כל העת 'בעזרת ה', אם ירצה ה', אם יגזור ה', בעזר ה' וישועתו' וכיוצא בזה, הרי סימן הוא שהאיש הזה יודע שיש מנהיג לבריאה, הכל בידו והכל מוכחו. אבל אם אתה שומע אדם שמדבר כל הזמן על עצמו 'אני ו'אנוכי', אות הוא ששכח זה שיש 'גבוה מעל גבוה שומר' (קהלת ה, ז), ואת הכל הוא תולה בעצמו.

וכשאתם תולה את הכל בעצמו, אומר החובות הלבבות, אומר לו הקב"ה, בסדר. אתה לא סומך עלי ולא בוטח בי, ובכן אני מסלק את עצמי ויוצא מהתמונה, ועוזב אותו הקב"ה לידי המיקרים, ואז קרובה נפילתו של האדם.

בירושלמי במסכת תענית (פ"ד ה"ה) מובא על ביתר שנחרבה בימי בר כוכבא, שהיו בה גבורים שאין לתאר ואין לשער את כוחם וגבורתם. בר כוכבא הודיע שכל מי שרוצה להתקבל אצלו לצבא צריך להראות ולהוכיח שהוא גבור. איך יוכיח? - על ידי שיקצוץ אצבע אחת. וכך היה. כל אחד היה חותך אצבע אחת, ובזה היה מראה את רוב גבורתו.

אמרו לו חכמי ישראל לבר כוכבא עד מתי אתה עושה את בני ישראל בעלי מומין?! וכי כך ראוי לעשות, שכל אחד שרוצה להיות לוחם תחתוך לו אצבע? אמר להם בר כוכבא, מקובל עלי מה שאתם אומרים. אעשה לגבורים שלי בחינה אחרת. מה היא? - מי שיוכל באמצע הדחירה שלו על סוס לעקור אילן מהאדמה, זהו סימן לכך שהוא גבור. ובאמת זה דבר מבהיל, לעקור אילן תוך כדי דחירה על סוס? יותר הגיוני שהאילן יעקור אותו.. אבל כך היה. והיו לו מאתיים אלף גבורים מהסוג הראשון, קצוצי אצבעות, ומאתיים אלף מהסוג השני, כאלו שהוכיחו את גבורתם בעקירת אילן בעת שרכבו על הסוס.

ארבע מאות אלף הגבורים האלו עמדו בראש המערכה ובחזית הקרב כנגד הרומאים. ובזמן שהיו הרומאים מטיחים בליסטראות לתוך ירושלים, שזה היה התותחים של אז, שהיו זורקים סלעים כבדים לתוך העיר ומפילים חללים, היו עומדים הגבורים האלו בראש החומה, והיו תופסים את האבן הזאת בזמן המעוף שלה ומשליכים אותה בחזרה לתוך מחנה האויב.

הרי זו גבורה שלא נתפסת אצלנו בכלל. אבל בסוף הם נכשלו וביתר נפלה. למה? מפני שאמרו 'לא תסעוד ולא תכסוף'. הם אמרו להקב"ה, אל תעזור לנו ואל תתערב לנו במלחמה. וכאשר הם הגיעו באופן הזה ובגישה הזו, הם נכשלו. 'אם ה' לא ישמור עיר שוא שקד שומר' (תהלים קכז, א). ולהיפך, אם הקב"ה שומר, לא צריכים שום שמירה אחרת.

לכן הדיבור הזה שאמרו בני גד 'אנחנו נחליץ חושים' לא ערב למשה רבינו והוא אמר להם שוב ושוב 'לפני ה'. ודיבור של אדם גדול פועל ועושה פרי לטובה, שהרי באמת אחרי שמושה רבינו מדבר איתם את כל הדברים האלה, הם אכן מזכירים שם שמים ואומרים, 'נחנו נעבור חלוצים לפני ה' ארץ כנען ואתנו אחוזות נחלתנו מעבר לירדן'. וכיוון שכך אמרו, 'ויתן

להם משה לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף את ממלכת סיחון מלך האמורי וכו'. אחרי שראה משה שהם תפסו והבינו את הקלקול הזה וחזרו ותיקנו ואמרו לפני ה', נתן להם משה את ברכתו ומילא את מבוקשם.

'לפני ה', זהו סוד ההצלחה, כמו שלימד אותנו משה רבינו. ועכשיו שאנחנו נמצאים בימי בין המצרים ועלינו לתקן את הקלקול שנעשה אז בימי חורבן הבית, צריכים להתחזק בזה. וכמו שפתחנו והבאנו, שאדם צריך להתבונן מדעתו ולהשכיל ולהבין את הדברים הישירים והאמיתיים, כך גם על האדם להתבונן בדבר הזה ולשים על לבו, להשליך על ה' את כל יהבו ואת כל בטחונו.

וכמו שאנחנו רואים הרבה פעמים בחוש איך שאדם מתכנן הרבה תכנונים ועושה הרבה מעשים והשתדלויות, ובסוף לא עולה הדבר בידו, וטוב שלא עולה הדבר בידו. כי מסובב כל הסיבות עושה מה שנצרך לטובתו של האדם.

וכך שמעתי מאדם גדול אחד שהיה אומר, יש פסוק שכולם מכירים. 'רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום' (משלי יט, כא). רוב האנשים אומרים את הפסוק הזה באנחה. הם אומרים לך, מה אגיד לך ומה אדבר, תכננתי כך ועשיתי כך ורציתי כך, אבל מה אני יכול לעשות?! - עצת ה' היא תקום. לא הועילו לי כל התוכניות ולא הועילו לי כל הקשרים וכל הפרוטקציות, חבל, אבל מה אני יכול לעשות?! עצת ה' היא תקום. אמר אותו גדול, אני מנגן את הפסוק הזה במנגינה של שמחה. ברוך ה' שעם כל התוכניות שלי ועם כל המחשבות שלי, לא יצא כלום. טוב מאוד שכל מה שתכננתי לא יצא לפועל. מדוע? - כי פעמים הרבה שאדם לא יודע לראות את הנולד, וכל התוכניות וכל מה שהוא עושה עומדים לו לבסוף לרועץ. אבל עכשיו שהקב"ה סיבב שלא יועילו כל ההשתדלויות שלי, אני שמח שה' מונע אותי מליפול ולהכשל, ואני סמוך ובטוח בו שידאג לי ויהיה הכל לטובה.

מי שחי כך, שמבטל את עצמו וכל מגמתו להיות 'לפני ה', אזי כל עבודת ה' שלו היא אחרת. וה' יהיה בעזרנו.

חידו"ת לפרשת מטות

א. בענין לא יחל דברו בנדריו איסור

אדר תשנ"ב.

במדבר (ל' ג'): "איש כי ידור נדר לה', או השבע שבועה לאסור אסר על נפשו, לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה, ואשה כי תדור נדר לה' ואסרה איסר בבית אביה בנעריה וגו', וקמו כל נדריה וכל אסר אשר אסרה על נפשה יקום".

נדרים (ג' א'): "מקיש נזירות לנדרים ונדרים לנזירות, מה נזירות עשה בו ידות נזירות כנזירות, אף נדרים עשה בהם ידות נדרים כנדרים, ומה נדרים עובר בכל יחל ובל תאחר, אף נזירות עובר בכל יחל ובכל תאחר", ועיין בדברי הר"ן ז"ל.

וראיתי לגאון המובהק רבינו אפרים נבון ז"ל בספרו המופלא מחנה אפרים (הלכות שבועות סימן י"ד) שכה כתב: "עדיין לא מצינו בל תאחר בשבועות, ואפילו בנדרים לא אמרו אלא בנדרים של מצוה, אבל בנדרים הרשות נראה דליכא משום בל תאחר, וכן כתב הרב מהרי"ט ז"ל ח"א (סימן קל"א), הגם שמדברי הר"ן ז"ל בנדרים פרק קונם יין [ס"ג א'] נראה דבכל נדרים איכא בל תאחר, הדברים תמוהים, ועוד דע"כ לא אמרינן אלא בנדרים אבל בשבועות לא שמענו" עכ"ל.

ובהמשך דבריו הביא הגאון מחנה אפרים ז"ל דברי שו"ת הריב"ש ז"ל (סימן קצ"ח) שמתבאר מדבריו דאיכא בל תאחר בכהאי גוונא, שהשיב הריב"ש ז"ל על מי שנשבע להזמין בתו לנשואין ולא קבע זמן, שמחוייב להזמין מיד, שמיד חל עליו קיום שבועתו ואף על פי שכל שלא קבע זמן אינו עובר על שבועתו כל זמן שבידו לקיימה, מכל מקום מעתה הוא חייב לקיימם דומיא דהאומר לא אפטר מן העולם עד שאהא נזיר דחייב למנות נזירות מיד ואם אינו מונה עובר מיד" עיין שם.

והגאון מחנה אפרים ז"ל שם כתב לתמוה על דברות רבינו הריב"ש ז"ל, ובין תמיהותיו כתב: "וקשה לי דנראה מדבריו דמאי דחייב לקיים שבועתו הוא משום לאו דכל תאחר, וכבר כתבנו דאיסור זה לא מצינו בשבועות כי אם בנדרים", ואחר כך כתב שם במחנה אפרים להסביר דברי הריב"ש: "ונראה דהריב"ש ז"ל לאו משום בל תאחר אמרה לדבריו, אלא סבירא ליה שכל הנודר או הנשבע סתם ויש סיפק בידו לעשותו הרי זה חייב לעשותו מיד מטעם דשמא ימות ולא יוכל לקיים אחר כך, ומייתי מהתם דמשום דחיישינן לשמא ימות הרי זה חייב לעשותו מיד" וכו', והאריך שם בהסבר דברי הריב"ש ז"ל, עיין בו.

ובעניותי עם שאיני כדאי כלל וכלל, תמה אני על עצמי, דמאי דפשיטא להו להני תרי גאוני תקיפי ורברבי אבירי התורה רבותינו מהרי"ט ז"ל ומחנה אפרים ז"ל דליכא בל תאחר בנדריו איסור, מכלל מחלוקת לא יצא שהרי נחלקו בה אבות העולם, רבותינו הרמב"ם והרמב"ן ז"ל, דהרמב"ם ז"ל כתב דיש בל תאחר בנדריו איסור, והרמב"ן ז"ל חולק, כמתבאר בספר המצוות

(עשה צ"ד) ע"ש, והרשב"ץ ז"ל בספר תשובותיו ח"ג (סימן קס"ט) כתב: "הנודר לעלות לארץ ישראל אינו עובר בכל תאחר בשלשה רגלים כדאיתא בבבא קמא (פ' א' ע"ש), ואין שלשה רגלים לבל תאחר אלא בנדרי גבוה, אבל בנדרי ביטוי אין בו משום בל תאחר וכן כתב הרמב"ן ז"ל בספר המצות וחלק על הרמב"ם ז"ל במה שכתב בספר המצות שיש בל תאחר בנדרי ביטוי" עכ"ל, הרי לנו מפורש שדעת הרמב"ם ז"ל שיש בל תאחר בנדרי ביטוי ודוק.

ומצאתי לו לרבינו הרמב"ם ז"ל הרבה חברים מרבותינו הראשונים ז"ל, עיין לרבינו הריטב"א ז"ל בחידושי לראש השנה (ר' ב') שכה כתב: "אמר רבא כיון שעברו עליו שלשה רגלים בכל יום וכו', וכן הדין בצדקה כל היכא דקיימי עניים אפילו לאלתר כל שעה עובר עליו, וכן בנשבע סתם לפרוע או לתת לחבירו ולא קבע לו זמן כיון שסיפק בידו לעשות ולא עשה עובר בכל שעה בלאו דלא תאחר דבכל נדרים ושבועות איתיה ואפילו בנדרי איסור, כדאיתא בפרק קמא דנדרים", וכן הוא שם בחידושי לראש השנה (י"ב ב') ע"ש.

ואחר המיוחד מגאוני בתראי הגאון המופלא מהרי"פ פרלא ז"ל בביאורו לספר המצוות של רב סעדיה גאון ח"א (עשה ק"ה דשמ"ח ע"ב) כה כתב: "לאו דבל תאחר כולל כולהו מילי וגם שבועות ונדרי איסור כמבואר ברשב"א ובר"ן נדרים (ס"ג א'), וכן כתב הרב הנמוקי יוסף (שם) בשם הרא"ה והרשב"א והריטב"א ז"ל דיש בהם לאו דבל תאחר, וכן משמעות לשון רבינו סעדיה גאון ז"ל לקמן גבי לאו דבל תאחר, אף על פי שאין כן דעת הרמב"ן ז"ל בספר המצות (עשין צ"ד) ע"ש, ועיין עוד לגרי"פ פרלא ז"ל בביאורו לספר המצוות דרס"ג חלק הלאוין (לאו רל"ט דרנ"ז סע"א), ועוד שם בביאורו (לאו קע"ד, ולא קפ"א, ולא קפ"ב, ולא ר"א), ובחלק העשין (עשה צ"ח צ"ט וק"א), עיין בכל דבריו שם.

ולפי זה תגדל התמיה על הנהו תרי קראי דאורייתא רבינו המהרי"ט ז"ל ורבינו המחנה אפרים ז"ל שכתבו איפכא ממש ולא הזכירו לשום אחד מרבותינו הראשונים הרמב"ם, הרשב"א, הרא"ה והריטב"א חלקם בחיים, שכתבו דגם בשבועות וגם בנדרי איסור עובר בכל תאחר ועמם שאר ראשונים וכו"ל וצ"ע. [ובדברים אלו יש חידוש שכל הנך קמאי ז"ל הם תלמידי רבינו הרמב"ן ז"ל ויוצאי בית מדרשו שעל פי רוב בתר רבן נמשכים כידוע, וכאן סברו כרמב"ם ז"ל ולא כרמב"ן ז"ל רבם].

והנה מה שהבאנו מהריטב"א ז"ל שכתב: "דבלאו דלא תאחר דבכל נדרים ושבועות איתיה ואפילו בנדרי איסור, כדאיתא בפרק קמא דנדרים", כוונתו להביא דאיתנא לעיל בראש דברינו דאיתמר התם הכי: "מקיש נזירות לנדרים ונדריים לנזירות, מה נזירות עשה בו ידות נזירות כנזירות, אף נדרים עשה בהם ידות נדרים, ומה נדרים עובר בכל יחל ובל תאחר, אף נזירות עובר בכל יחל ובכל תאחר", ופשט הלשון מורה שבנדרי איסור עובר בכל תאחר, והיינו כוונת הריטב"א ז"ל ודוק.

איברא שרבינו הר"ן ז"ל שם כה כתב: "מה נדרים עובר בכל יחל ובל תאחר, אם אמר ככר זה עלי איכא בל יחל, ואי נדר להביא קרבן איכא בל תאחר", הרי שהר"ן ז"ל אוקי למאי דאמור התם דאיכא בל תאחר בנדריים, דמיירי בנדר להביא קרבן, ובנדרי גבוה קמיירי ולא בנדרי איסור, ולפי זה אין לנו ראייה מהתלמוד שיש בל תאחר בנדרי איסור ודוק.

אלא שלפי זה יש לי להבין דברי הר"ן ז"ל דלכאורה סתרי דבריו אהדדי, שהרי רבינו הגאון מחנה אפרים ז"ל הביא דברי הר"ן ז"ל בנדרים (ס"ג א') שאף הוא כתב שם בפשיטות שיש בל תאחר בנדרי איסור וכנ"ל, ואם כן אמאי הוזקק כאן להוציא דברי התלמוד מפשוטן ולפרש דמיירי בנדרי גבוה, ומשמע דבנדרי איסור ליכא בל תאחר והלא לטעמיה יכל הר"ן ז"ל לפרש שם דברי התלמוד כפשטן וכהבנת הריטב"א וצל"ע, וראיתי שכבר הרגיש בזה בספר היקר שלמי נדרים בסוגייתין עיין בו.

והריב"ש ז"ל בספר תשובותיו (סימן תמ"ה דקל"ז רע"ד) כתב: "מה שכתב בנדרי איסור עובר משום בל תאחר, היה אפשר להעמיד דבריו דומיא דנזירות כאוקימתא קמייתא דתלמודא בנדרים (ג' ב') באומר לא שיאסרו תאנים עלי בקונם שלושים יום קודם שאפטר מן העולם, ובענין זה אם אכל אינו בכל יאכל אלא שיש לא להתחיל באיסורו שמא ימות, ובכהאי גוונא אפשר דאיכא בל תאחר דלא גרעי נדרי איסור גופייהו מנזירות דילפינן ליה מנדרים ר"ל נדרי הקדש ומוקמינן ליה בכי האי גוונא ואפשר לחלק בניהם" עכ"ל.

הרי דהין ולא ורפיא בידיה דרבינו הריב"ש ז"ל אם יש בנדרי איסור משום בל תאחר, וק"ק שלא הזכיר דברי שאר קמאי דאיתנין בס"ד, ובפרט דברי רבו הר"ן ז"ל, וגם ק"ק דכאן מספקא ליה אבל (בסימן קצ"ו) פשיטא ליה שעובר בכל תאחר בנדרי איסור וכנ"ל.

ולתאמור דכאן סובר הריב"ש ז"ל דיש צד לומר דיש בנדרי איסור [וה"ה שבועות דמאי שנא וכנ"ל משם הריטב"א ז"ל ודעימיה] משום בל תאחר, נתיישבה תמיהת רבינו הגאון מחנה אפרים ז"ל על הריב"ש ז"ל (סימן קצ"ח) דאיתנין בריש דברינו, דיש לומר דמה שכתב שם הריב"ש דחייב לקיים שבועתו הוא משום בל תאחר וכפשט דבריו, ואין אנחנו צריכים לכאורה למה שכתב לבאר דבריו שם במחנה אפרים, אלא נאמר דהריב"ש ז"ל שם אזיל לטעמיה כאן דבנדרי איסור יש משום של תאחר ועלו דבריו יפה וכפשטן ודוק.

ואעתיק כאן את אשר עזרני השי"ת להדפיס בחיבורי ציון יעקב על ספר מחנה אפרים (הלכות שבועות שם דף י"ט): "עיינן חקרי לב או"ח (סימן ק"א) בארוכה על כל דברי רבינו הגאון ז"ל, וכן שם (סוף סימן ק"ב דרכ"ב סע"ב), ויו"ד ח"א (קונטרס כונן לחקר דשי"ט ע"א), ועוד שם יו"ד ח"ג (סימן נ"ב דצ"ח רע"א), ערך השלחן יו"ד (סימן ר"לב אות י"א), שו"ת נשמת כל חי יו"ד (סימן נ"ח דצ"ז ע"ג), ידות נדרים יד יוסף (סימן ר"ט אות א'), ויד שאול (סימן ר"כ אות ד'), אמרי בינה חו"מ (דני דיינים ס"ס כ"ח), שלמי נדרים נדרים (ג' א') ע"כ.

ובמהדורה בתרא לחיבורי ציון יעקב הוספתי לציין בס"ד לדברי הגאון רבי חיים פונטרמולי ז"ל בספרו היקר פתח הדביר או"ח (סימן קס"ז אות ד'), ולדברי רבינו הגאון חח"מ ז"ל בספרו שדי חמד מערכת אבלות (סוף אות צ"ג), ובספרו שו"ת מכתב לחזקיה (סימן ה') ע"ש, וכעת לא איסתייעא מילתא לראות דברות רבנן בזה ואתה תחזה ועוד חזון למועד בעזה"י.

והיום כ' שבט תשנ"ח מצאתי לגאון המובהק מאזמיר מר ניהו רבה רבי יצחק מאיו ז"ל בספרו המופלא שרשי הים ח"ב (דף קנ"ז) שעמד על כל דברי הגאון מחנה אפרים ז"ל עיין שם נפלאות מתורתו זיע"א.

ב. בענין לאו דלא יחל דברו

תשנ"ב.

במדבר (ל' ג'): "איש כי ידור נדר לה', או השבע שבועה לאסור אסר על נפשו, לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה, ואשה כי תדור נדר לה' ואסרה איסר בבית אביה בנעריה וגו', וקמו כל נדריה וכל אסר אשר אסרה על נפשה יקום".

וראיתו בספר הקדוש של"ה (מסכת תענית דמ"ח סע"א) שכה כתב: "והארכתי במקום אחר בדרוש בפסוק איש כי ידור נדר שמזכיר לא יחל דברו ומזכיר ככל היוצא מפיו יעשה היינו לא תעשה ועשה, אבל אחר כך באשה אינו מזכיר רק לא תעשה כי פטורה ממצות עשה שהזמן גרמא" עכ"ל.

ודברים ככתבן לא זכיתי להבין, חדא דמאי קאמר דבאשה אינו מזכיר רק לא תעשה, למה נתכוין שלא נזכר בתורה לאו דלא יחל גבי אשה, ועוד מהיכי תיתי דעשה "דכל היוצא מפיו יעשה" הוא מצות עשה שהזמן גרמא, ותו עיין בספר החינוך (מצוה תקע"ה) שכתב: "שנצטוינו לקיים כל מה שנחייב עצמנו בדבור משבועה ונדריים וזולת זה, ועל כל זה נאמר מוצא שפתיך תשמור וכו', וכבר נכפל הלשון בזאת המצוה "והוא אומרו ככל היוצא מפיו יעשה", ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ובנקבות והעובר על זה ולא קיים דברו וכו' בטל עשה זה", ומפורש דנוהג עשה זה אף בנשים, ודברי רבינו השל"ה ז"ל לא זכיתי להבין וצע"ר לי.

אחר זמן רב מצאתי את "המקום אחר" שהאריך בו רבינו השל"ה ז"ל והוא בדרוש מטות ומסעי (שם דמ"ט רע"א) וכה כתב שם: "ורמז נפלא באיש הוזכרו שני ענינים לאסור איסר, ככל היוצא מפיו יעשה, ובאשה לא נזכר רק אשר אסרה על נפשה יקום, ולא הזכיר עשה, כי כל איסורין שבתורה האשה שוה לאיש זולת במצות עשה שהזמן גרמא" עכ"ל.

ועכשיו יבואו דבריו אלו ויאירו ויתמימו דבריו דלעיל, שלא נתכוין לומר בדבריו דלעיל שככל היוצא מפיו יעשה היינו מצות עשה שהזמן גרמא, ודוק היטב.

אלא שלכאורה לשונו שם קצרה ועדיין צריכה ביאור במה שכתב שאינו מזכיר לא תעשה וכו', ועיין.

ג. בענין אם אשה מוזהרת על כל תאחר

תשמ"ב.

במדבר (ל' ג'): "איש כי ידור נדר לה', או השבע שבועה לאסור אסר על נפשו, לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה, ואשה כי תדור נדר לה' ואסרה איסר בבית אביה בנעריה וגו', וקמו כל נדריה וכל אסר אשר אסרה על נפשה יקום".

ותניא בספרי (פרשת מטות פסקא קנ"ג): "לא יחל דברו מגיד שעובר על כל יחל ועל כל תאחר, רבי עקיבא אומר ככל היוצא מפיו יעשה, ואשה כי תדור נדר מקיש אשה לאיש, מה האיש עובר על כל יחל ועל כל תאחר, אף אשה עוברת על כל יחל ועל כל תאחר".

ורבינו הגדול הרמב"ן ז"ל בספר המצוות שלו (עשה צ"ד) ביאר דברי הספרי וכתב: "ירצה בזה לרבות כל יחל בנדרי גבוה עם מה שעובר עליהם בכל תאחר, וזהו שהצריכו לרבות בהן האשה לומר אף על פי שאינה עולה לרגל תתחייב בכל תאחר ברגלים כאיש העולה שם".

והנה כוונת רבינו הרמב"ן ז"ל פשוטה, דלכאורה בעי טעמא מדוע רז"ל בספרי הוזהקו ללימוד מיוחד ללמדנו דנשים מוזהרות על כל תאחר, והלא קיימא לן בפסחים (מ"ג א') השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים שבתורה, ותירץ הרמב"ן ז"ל לפי דרכו דבספרי מיירי בנדרי גבוה, דסלקא דעתך אמינא דאשה שאינה עולה לרגל לא תתחייב בכל תאחר, קא משמע לן דאף על פי שאינה עולה לרגל תתחייב בכל תאחר ברגלים כאיש שעולה לשם וכנ"ל.

ובל זה לפי הבנת רבינו הרמב"ן ז"ל דברייתא דספרי מיירי בנדרי גבוה, אבל לפי דברי הרמב"ם ז"ל בספר המצוות (שם) דהספרי מיירי בנדרי איסור הדייט, ואם כן הדרה קושיא לדוכתא.

ובספר זרע אברהם על הספרי (שם) ראיתי שהביא דברי רבינו המגן אברהם ז"ל בביאורו זית רענן שכתב: "סלקא דעתין מדהוציאה מכללא לומר שאביה ובעלה מפירין נדריה סלקא דעתך אמינא שלא תעבור, ועיין ריש תמורה" עכ"ל. [ובמה שרמזו המגן אברהם לריש תמורה, יתבאר עם דברינו לקמן בס"ד].

והגאון הכהן הגדול מאחיו רבינו מאיר שמחה ז"ל בספרו המופלא משך חכמה (פרשת מטות) כה כתב לתרץ הקושיא: "הא דבעי לרבות אשה לבל תאחר אף על גב דאיתקשו לכל מצות שבתורה, נראה דסלקא דעתך למימר משום דאכתי לא שמע אב או בעל והוה אמינא דתמתין עד שיבוא וישמע אב או בעל ויפר אם כן יוכל להיות על ידי ההמתנה הפרה בעל כרחיה ואם כן אינה עוברת בכל תאחר, לכן קא משמע לן דעוברת על כל תאחר, ואף אם מעקר עקר גם כן עוברת כל זמן שלא שמע וכל שכן לפי מאי דקיימא לן מיגז גיזו בנזיר" ע"ש, וק"ק דלא הזכיר דברי רבינו המגן אברהם בביאורו זית רענן דלעיל.

ומרי"ש אמינא אנא בס"ד ליישב, והוא דהמעייין בדברי רש"י ז"ל בפסחים (שם) יראה שפירש כן: "השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים שבתורה, מכאן שהנשים חייבות על כל לא תעשה שבתורה שהרי עונשן מלקות", ופשט דבריו מורה דרך בלאוין שלוקין עליהן אמרינן השוה הכתוב אשה לאיש וכדכתב להדיא בפרי מגדים בפתיחה הכוללת (ח"ב אות י"ד), ועיין פרי מגדים או"ח (ס"ס ט"ט), ובספרו תיבת גמא (פרשת יתרו), ורבנן בתראי ז"ל האריכו בזה, עיין בכל המובא בשו"ת אבני ציון ח"א (סימן ס"ט דש"ז ע"ב), ובחיבורי הנכחי לעיל (במדבר ב' ו') וצ"ק לכאן.

השתא דאתינן להכי, אם כן הרי כל תאחר הוא לאו שאין לוקין עליו, ולפיכך סלקא דעתך אמינא דנשים פטורות, קא משמע לן ברייתא דספרי דאף נשים בכלל, דוק ועיין.

ומצאתי לגאון הגדול אב"ד ווארשא רבי דובריש מזייליש ז"ל בספרו היקר חידושי מהרד"ם על ספר המצוות שם שכתב כעין זה לתרץ אליבא דהרמב"ם ז"ל, וכה כתב: "יש לומר דהוה אמינא דוקא בלאו שיש בו מעשה השוה הכתוב אשה לאיש, משום דכתיב אשר יעשו מכל חטאת האדם, אבל לאו דבל תאחר הרי הוא לאו שאין בו מעשה, ומשום הכי צריך למילף ממקום אחר, וכהיהא דמצינו במסכת תמורה (ב' ב') דמרבה אשה שהמירה מקרא ואם המר תמיר, ומקשה

והא כבר השוה הכתוב אשה לאיש, ומשני הני מילי לאוין שיש בהן מעשה, ופירש רש"י: "בהני עונשין שווין זה לזה דכתיב אשר יעשו דמשמע עונשין שיש בהן מעשה כגון חילול שבת ושאר איסורין שיש בהן מעשה, אבל לאו שאין בו מעשה כגון תמורה דברדיבורא תליא מילתא אימא לא תילקי קא משמע לן", ובלאו דבל תאחר נמי איכא למימר הכי דלאו שאין בו מעשה הוא, ומשום הכי איצטריך דרשה דרבי עקיבא "עכ"ל. [ומצאתי לו ז"ל תנא דמסייע, הוא הרב לחם משנה על הרמב"ם ריש הלכות תמורה שכבר כתב דהרמב"ם ז"ל גרס במסכת תמורה כגירסת רש"י ז"ל הנ"ל ע"ש].

איברא יש לי לעמוד על עיקר דבריו ז"ל ועל דברינו, שהרי בספרי שם הדברים הם של התנא רבי עקיבא וכנ"ל, והרי רבי עקיבא עצמו סובר דעל לאו שאין בו מעשה לוקין, וכדאיתא בירושלמי דכלאים (פ"ח ה"א), וכדכתבו בהגהות מצפה איתן לעירובין (י"ז ב'), ובהגהות יפה עינים מכות (ד' ב') ועבודה זרה (פ"ד א') ע"ש.

ואף לשיטת הבבלי בדעת רבי עקיבא, הגם דהתוספות עבודה זרה (ס"ד א'), והתוספות מכות (ד' ב') כתבו שרבי עקיבא סובר לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו, ועיין שם ריטב"א מהרש"א ומהר"ם, מכל מקום רבים מרבותינו הראשונים ז"ל נקטו בדעת רבי עקיבא בבבלי דסבירא ליה דלאו שאין בו מעשה אכן כן לוקין עליו, דכך סבירא ליה למיחוס לרש"י ז"ל מועד קטן (ג' ב'), ולריב"ן ז"ל מכות (כ"א ב'), וכן כתב בעל הערוך ז"ל והובא בתוספות מכות ועבודה זרה שם, ועיין בזה בספר כרם יהושע מכות (ד' ב') ושם י"ז ב'), ובשו"ת דברי מלכיא"ל ח"ב (סימן ע"ו), ובספר ילקוט הרועים (דל"ח ע"ד ודט"ל ע"ד) ואכמ"ל.

ולפי זה לא יגהה מזור בתירוץ זה, ולא ידעתי מדוע לא הרגיש בזה הגאון מהרד"ם ז"ל. וצ"ב. גם מה שנקט הגאון מהרד"ם ז"ל שנשים אינן מוזהרות בלאו שאין בו מעשה, אינו פשוט ואית ביה עיקולי ופשוטי, ועיין בזה בספר ערך השלחן או"ח (סימן תמ"ג אות א'), והגהות מצפה איתן סנהדרין (ס"ו א'), ומשמרות כהונה קידושין (ל"ד ב'), ולב שומע (מערכת ה' כלל י"א) ואכמ"ל. **ועכשיו** מצאתי בשדי חמד (מערכת ה' כלל קכ"ט) ופאת השדי שם (כלל כ"א) ששקיל וטרי בארוכה בענין זה, ומה היא דעת הרמב"ם ז"ל והרמב"ן ז"ל בפתגמא נא עיין שם בארוכה.

ד. עוד בענין אם אשה מוזהרת על כל תאחר

תשמ"ב.

במדבר (ל' ג'): "איש כי ידור נדר לה', או השבע שבועה לאסור אסר על נפשו, לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה".

ובספרי שם (פרשת מטות פסקא קנ"ג): "לא יחל דברו, מגיד שעובר על כל יחל ועל כל תאחר, רבי עקיבא אומר ככל היוצא מפיו יעשה ואשה כי תדור נדר, מקיש אשה לאיש מה האיש עובר על כל יחל ועל כל תאחר, אף אשה עוברת על כל יחל ועל כל תאחר".

ורבינו הגדול הרמב"ן ז"ל בספר המצוות שלו (עשה צ"ד) ביאר דברי הספרי וכתב: "ירצה בזה לרבות כל יחל בנדרי גבוה עם מה שעובר עליהם בכל תאחר, וזהו שהצריכו לרבות בהן האשה לומר אף על פי שאינה עולה לרגל תתחייב בכל תאחר ברגלים כאיש העולה שם" עכ"ל"ק.

וראיתי לגאון הגדול אב"ד ווארשא רבי דובריש מזייליש ז"ל בספרו היקר חידושי מהרד"ם על ספר המצוות (שם דפ"ט ע"ב) שאחר שהביא דברי רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל דלעיל, כה כתב: "מה שמפרש הרמב"ן דרבי עקיבא בנדרי גבוה מיירי, אחרי מחילת כבוד תורתו וקדושתו, כשגגה שיוצאה מלפני השליט הוא, דבנדרי גבוה מיבעי ליה לרבי זירא בראש השנה (ו' ב') אשה מה היא בכל תאחר, מי אמרינן הא לא מחייבי בראיה או דילמא הא איתא בשמחה. אמר ליה אביי ותיפוק ליה דהא איתא בשמחה, ומקשה ומי אמר אביי הכי והאמר אביי אשה בעלה משמחה, ומשני לדבריו דרבי זירא קאמר "ע"ש, ואי סלקא דעתך דרבי עקיבא בנדרי גבוה קא מיירי ודריש דאשה חייבת בכל תאחר מקרא דכל היוצא מפיו יעשה ואשה כי תדור וגו', אם כן מאי קמיבעיא ליה לרבי זירא, ואיך מצינו פלוגתא דאמוראי דיפלגו בסברתם בדבר שכבר דרשו בהם תנאים והוציאו הדבר מקרא, אלא ודאי רבי עקיבא בנדרי רשות איירי" ועיין שם שהאריך.

ואני עני עם שאיני כדאי כלל, אחר בקשת המחילה הראויה אומר אני דקושיא מעיקרא ליתא, ושלטי חזינן ושגגה לא חזינן, ונעלם ממני ותמה אני על עצמי פה קדוש איך יאמר כן, ואיך אפשר להעלות על הדעת שמרבינו הגדול אביהם של ישראל ששקול כרובה של סנהדרין ויותר, הוא רבינו הרמב"ן זצ"ל, "שאין לנו גדול בחכמה ובמנין וביראת חטא מרבינו הרמב"ן ז"ל", (עדות תלמידו הרשב"א ז"ל בתשובותיו ח"א סימן תי"ג), "ורבינו הרמב"ן ז"ל גדול האחרונים" (תשב"ץ ח"ד טור ג' סימן י"ב), "ואנחנו האחרונים שכלנו בערך הרמב"ן ז"ל כגמול עלי אמו כגמול ידיו וידה" (רלב"ח ס"ס ח'), "הרמב"ן ז"ל הוא אבי כל הפוסקים", ("טו" חו"מ סימן קל"א סעיף ד'), "וכמדומה לי שנבואה נזרקה בפיו של הרמב"ן ז"ל" (ספר מנחה בלולה פרשת תולדות דל"ב ע"א הספר נדפס בשנת שני"ד), ועיין בחיבורי ברית יעקב (דף י"ז ודף ט"ל) מה שהבאתי בס"ד בארוכה עדות כל גאוני הדורות במעלתו העצומה של רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל והדר כבודו, עיין שם וצרף כאן. [ועיין בכל הנסמן בכללי הרמב"ן שלי (אות א) הנדפס בסוף ספר שער הגמול מהדורת בני יקירי חו"ב רבי דוד אהרן סופר שליט"א].

וזו אינה צריכה לפנים, ואם כן איך אנן ניקו ונימא דנעלם תלמוד ערוך מרבינו הגדול הארי שבמעונות האריות הרמב"ן זצ"ל, הס כי לא להזכיר. ובס"ד תא אחוי לך בירוון של דברים הנלע"ד.

צא וראה לרבינו הגדול הרמב"ן ז"ל עצמו בחידושו לחולין (ע"ד א') שכתב: "הא דאמרינן ולהאי תנא דפריך טרפה דשחטה מטהרה מנא ליה, תמוה הוא שהרי סיפא של ברייתא דפרכה קתני הכי בהדיא: "תלמוד לומר מן הבהמה, יש מן הבהמה מטמאה ויש מן הבהמה שאינה מטמאה פרט לטריפה ששחטה וכדאיתא בספרא [פרשת שמיני פרשה י'] ומכאן יש לתלמוד שאין בעלי התלמוד שונין ספרא, ושמע השומע מקצתה של ברייתא ולא שמע סופה, וכמו שאמרו ביבמות [ע"ב ב'] היכא תני לה בתורת כהנים וכו', אלמא רבי יוחנן לא הוה ידע לה עד דגמריה מריש לקיש" ע"ש.

ותו זו לשון רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל בחידושו לנדה (נ"ה א'): "ויש לומר שזו הברייתא לא היתה שנויה בבית המדרש, ורבא לא היה יודע אותה וכמו שכתבתי לעיל (ל"ה א' סד"ה הא), וכן רבי יהודה מדסקרתא לא שמע אותה" ע"ש. וההיא ברייתא היא ברייתא דספרא פרשת מצורע (זבחים פ"א ה"ח) עיין שם.

הרי לנו מפורש יוצא מפי רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל דבעלי התלמוד לא היו שונים ספרא הוא מדרש תורת כהנים, ומינה נמי יש לומר על מדרש ספרי, דגם אותו לא היו שונים האמוראים דמאי שנא, וז"ב.

והשתא דאתנין להכי ממילא לא קשיא מידי ארמב"ן ז"ל, דלעולם אכן רבי עקיבא מיירי בנדרי גבוה, והא דלא מייתו לה חכמי התלמוד בראש השנה התם, היינו משום דלא שמיע להו האי ברייתא דספרי, וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל עצמו על ברייתא דספרא, דלא שנא, ולפיכך אין כאן שום שגגה שיצאה מפי השליט ח"ו, ועיין עוד לרמב"ן ז"ל בחידושו לקידושין (ט"ז ב'), ושם בחידושי הרשב"א ז"ל והריטב"א ז"ל, ובספר שיטה לא נודע למי ודוק.

ומצאתי בס"ד לתלמיד הרמב"ן ז"ל מר ניהו רבה הרשב"א ז"ל בחידושו לחולין (צ"ט ב') שכתב: "ודילמא אכתי ברייתא דקתני בה וממנה אתה למד לכל איסורים שבתורה [דאיתא בפסחים מ"ג רע"ב] לא הוה שמיע ליה לאביי" ע"ש, והלא הברייתא הזו היא ברייתא בספרי פרשת נשא (פסקא קכ"ג), וכמבואר בהגהות יפה עינים לפסחים שם, ולא היה יודעה אז אביי, עיין שם.

הרי לנו מבואר להדיא דברייתות דספרי לא היו ידועות לחכמי התלמוד ומינה נמי לנדון דידן, דאף כאן בראש השנה לא ידע אז אביי לההיא ברייתא דספרי, ושמע מינה כדברינו שמע מינה בס"ד.

עוד מצאתי בס"ד כיוצא בזה ממש, והוא דעיין בערכין (י"א ב') ושם נדחו דברי אביי, וכתב עלה רבינו הגאון הקדוש רבי חיים ן' עטר ז"ל בספרו אור החיים במדבר (י"ה ג'): "הנה בברייתא דספרי הובאה הדרשה שאמר אביי וכו', ומעתה בכיוצא בזה מצינו לומר שהאמוראים לא היו בקיאים בברייתות והתלמוד לא ידע גירסת הברייתא שהובאה בספרי, שאילו ידעה לא היה דוחה דברי אביי" וכו' ע"ש"ב, ומינה נמי דאביי עצמו לא ידעה לברייתא דספרי, דאם ידעה הוה ליה למימר אטו דידי היא והלא מתניתא היא ע"ש.

הרי לנו מתלת דוכתי דאביי לא ידע לברייתא דספרי, ומינה נמי לההיא דראש השנה דלא ידע אביי לאותה הברייתא דנשנית בספרי, ונתיישבו היטב דברי רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל, וכסאו נקי ומשנתו נקיה זיע"א.

* * *

אמר הצעיר יעקב חיים סופר נר"ו: עד כאן היה כתוב אצלי מקדמת דנא (שנת תשמ"ב), ועתה בעת עריכת הדברים לדפוס ראיתי לנכון לחפש קצת במפרשי הספרי, וזה אשר מצאתי בס"ד.

הגאון הנצי"ב ז"ל בעמק הספרי (שם דרפ"ב רע"א) כתב דהתלמוד בראש השנה לא ידע מהאי ברייתא דספרי ע"ש, וכיוצא בזה כתב גם הגאון רבי אד"מ טורייש ז"ל בביאורו תולדות אדם לספרי (שם דש"א סע"א) דלא שמיע להו ברייתא דספרי, ועיין שם שיישב בטוב טעם ודעת שיטת הרמב"ם ז"ל בזה.

ולגאון המובהק רבי דוד פארדו ז"ל בביאורו לספרי (שם דקנ"ד ע"ד) ראיתי שכתב: "וקשה אמאי לא פשיט לה [רבי זירא] ממתניתא דהכא, ודוחק לומר דלא ידעי לה לא רבי זירא ולא אביי, דמכל מקום תלמודא הוה ליה למימר תניא נמי הכי, ואולי קים להו דלא נשנית בי רבי חייא ורבי הושעיא ולא דסמכה היא. ועל כל פנים תמיהא לי על המפרשים ז"ל שלא העירו בזה כלל".

והנה מה שכתב שהוא דוחק לומר דלא ידעי לה לא רבי זירא ולא אביי, נעלם ממני מאי דוחקא, וכבר ראינו כזאת בדוכתינן סגיאין דלא שמיעא להו ברייתות דספרא וספרי וכנ"ל משם גאוני קמאי ז"ל, וכזאת מצינו גבי אביי עצמו בכמה דוכתי כנ"ל, ועיין תוספות נדה (ל"ד ב'), ותוספות הרא"ש נדה (שם, ונ"ה ב'), וכן תירצו בפשיטות גאוני בתראי ז"ל ולא כתבו שהוא דוחק וכנ"ל.

גם מה שכתב הגאון רבי דוד פארדו ז"ל דמכל מקום תלמודא הוה ליה למימר תניא נמי הכי, נראית כוונתו לומר דאף אם נימא דאכן רבי זירא ואביי לא שמיעא להו האי ברייתא, מכל מקום גבי סתמא דתלמודא דהוא רבינא ורב אשי כנודע, לא שייך שלא ידעו לברייתות והיו צריכים לומר תניא נמי הכי.

אלא שאם אכן זאת כוונתו נמי לא קשיא דאף רב אשי לא שמיע לה ברייתא זו וכנ"ל מההיא דערכין, ואל תתמה על החפץ באומרנו דאף רב אשי מסדר התלמוד לא ידע ברייתות, דכבר מצאתי בס"ד שכתבו כן להדיא רבותינו בעלי התוספות בהוריות (ד' א' ד"ה רב אשי) דרב אשי לא שמיע ליה ברייתא ע"ש, וכן בבבא מציעא (ל"ה רע"ב ד"ה עד כאן) כתבו התוספות על סתמא דתלמודא [שהוא רבינא ורב אשין] דלא שמיע להו ברייתא דלקמן ע"ש, ועיין שבת (ע"ט א') דאיפלגו רב יוסף ורבא ורב אשי, וכתבו התוספות (שם ד"ה הזי) דכרב אשי תני בתוספתא כוותיה ולשאר אמוראי קשה ע"ש, וכן כתב הרא"ש בתוספותיו (שם), ובתוספותיו ליומא (מ' א') ע"ש, הרי דברייתא לא שמיע ליה לרב אשי דלא אייתי לה לסיועי למילתיה ודוק.

גם ראיתי לרבינו הגאון ז"ל בספר שדי חמד (מערכת א' אות קכ"ג) שכתב להעיר מדברי התוספות ביומא (כ"ו ע"ב סר"ה ההוא), והריטב"א ז"ל יומא (מ' א') שכתבו על סתמא דתלמודא, שהוא רב אשי, שלא הוה ידע לברייתא ע"ש, ועיין לו גם בספרו מכתב לחזקיהו (דט"ז רע"ג), ועוד שם במכתב לחזקיהו (חלק התשובות ד"ד סע"א) ודוק היטב, ונתבאר בארוכה במקומו בס"ד. [ומה שכתב הגאון מהרד"פ ז"ל שהמפרשים לא הרגישו, אנן בדורינו זכינו למפרשים שהרגישו וכנ"ל].

עוד מצאתי עכשיו לגאון המובהק בעל ערוך לנר ז"ל בחידושו לראש השנה שם שהביא דברי הרמב"ם ז"ל בספר המצות דלעיל וכתב: "הרי מפורש בספרי שאשה עוברת בכל תאחר, ורבי זירא ואביי על כרחין לא ידעו הספרי, כמו שמצאנו הרבה פעמים שאמוראים לא ידעו הברייתות".

עיינן שם כל דברות קדשו היקרים, והשוה דבריו לדברי הגאון תולדות אדם ודוק, נתבאר אצלנו ענין זה במקומו בארוכה, השי"ת יעזרני להוציא כל חידושי לאורה אכ"ר. נודע דלפלא בעיני חלוקת הפסקאות בספרי הנדפס עם פירוש הגאון מלבי"ם עיינן שם פרשת מטות פסקא ט' ופסקא י' ותבין וצ"ע].

עוד בהיותי בזה כעת מצאתי שני גאונים המאירי"ם לארץ ולדריים שהתנבאו בסגנון אחד לתרין קושיית הגאון מוורשא ז"ל על הרמב"ן ז"ל, וכתבו דלעולם לא קשיא מברייתא דספרי על רבי זירא ואביי דלא פשוטו לספקם אם אשה בבל תאחר מההיא ברייתא דקתני: "רבי עקיבא אומר ככל היוצא מפיו יעשה ואשה כי תדור נדר מקיש אשה לאיש מה האיש עובר על בל יחל ועל בל תאחר אף אשה עוברת על בל יחל ועל בל תאחר", דלעולם יש לומר דמיירי בנדרי גבוה דהיינו צדקה, וזוהי דלא תליא ברגלים לכולי עלמא אשה חייבת, ולכן לא מצו למפשט מההיא ברייתא דספרי דהוה מצינן למימר דקאי על צדקה דלא תליא ברגלים, ורבינו הרמב"ן ז"ל דכתב דקא משמע לן דתליא נמי ברגלים וקאי על קרבנות היינו משום דסבירא ליה דקושטא דמילתא הכי הוא דאשה עוברת בבל תאחר ברגלים על כל פנים זה יכול להיות לכולי עלמא דמיירי בנדרי גבוה היכא דלא תליא ברגלים, וכמו שכתבו הגאון הכהן הגדול מאחיו רבי מאיר שמחה ז"ל בספרו משך חכמה (פרשת מטות דף ת"ג ע"א), והגאון רבי מאיר דן ז"ל בספרו חמדת ישראל (קונטרס נר מצוה ד"ד סע"ד) ע"ש. [ומה שכתב במשך חכמה שם "וראייתו למחבר אחד" וכו', פשוט אצלי שכוונתו לגאון מהרד"ם ז"ל כמו שיראה כל מי שישווה הדברים, ולא כמו שציין המהדיר נ"י (הערה ט') ודוק].

ועם שבעניוטי איני כדאי כלל וכלל, לענ"ד אין ישוב ותירוץ זה מספיק, חדא דאכתי הוה ליה לתלמודא למיפרך מההיא ברייתא דספרי ולמימר תא שמע וכו', ולדחויי הכא במאי עסקינן בצדקה דלא תליא ברגלים, ולא הוה ליה לתלמודא לשתוק מהאי ברייתא כלל ועיקר וכידוע מכללי התלמוד, וכן הוא בחידושי הרשב"א ז"ל ראש השנה שם (ה' ב) עיינן שם.

ותו תמהני על עצמי שכתבו שדבר פשוט שצדקה לא תליא ברגלים, והלא איפלגו בה קמאי נ"ע, כיעויין בתוספות ראש השנה שם (ד' א' ד"ה צדקות) ושם בארוכה בחידושי רבותינו הרשב"א וריטב"א ור"ן ז"ל, ולדעת התוספות והריטב"א ז"ל אף בצדקה קאי בבל תאחר ע"ש, והכי סבירא להו לרוב הראשונים, כדהעיד בנו האיש הוא הגאון המובהק מהרי"פ פולא ז"ל בביאור ספר המצוות של רב סעדיה גאון (ח"א דשמ"ח ע"ב), ועיינן בספר המרדכי השלם על ראש השנה (סימן תש"ג דף י"ב) ובהערות שם, ובחיבורי הנכחי לעיל (במדבר ל' ג) ע"ש, ואם כן לדבריהם מאי איכא למימר ודוק.

לבן המחזור בעיני כמו שתירצתי בס"ד עם ועל פי דברי רבינו הרמב"ן ז"ל עצמו, דיש לומר דלא שמיע להו להנך אמוראי קדישי האי ברייתא דספרי, ותליית מצאנו לנו הרבה רעים אהובים וכנ"ל בארוכה.

והנני מוסיף עוד סעד לדבר, דבסנהדרין (פ"ו רע"א) אמרו סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון ע"ש, והנה תמצא בתלמוד בכמה דוכתין דפריך מסתם ספרא על רבי יהודה כההיא

דקידושין (נ"ג א') ושבועות (י"ג א') ועוד, אבל מעולם לא מצינו בתלמוד דפריך מברייתא דספרי על רבי שמעון, ואמאי לא פרכו הכי על רבי שמעון, והלא מצינו ברייתות בספרי דלא אתו כרבי שמעון, וכדכתבו להדיא הגאון רבי חיים פאלאגי ז"ל בשו"ת לב חיים ח"א (סימן ע"ח ד"ק ע"ב), והגאון משאלוניקי רבי אברהם הכהן ז"ל בספרו טהרת המים (מערכת ס' כלל י"ג), והגאון מהרש"ם ז"ל בספר תשובותיו ח"ד (סימן קל"ח ד"ה ומה), ועיין בחיבורי ברית יעקב (סימן ד' הערה ז'), ובחיבורי תורת יעקב מהדו"ק (סימן קע"ט אות ב' דף תקנ"ח), אך למה שכתב רבינו הרמב"ן ז"ל דברייתות דספרי לא היו שגורות כל כך אצל חכמי התלמוד וכנ"ל, אתי שפיר, זה הנלע"ד בס"ד.

ועיין בזה בחיבורי כרם יעקב (סימן י"ב דק"יג ע"ב), ובחיבורי אור משה (סימן ט' ד"ה ואין), ובחיבורי יחי יוסף (סימן ט"ו דקצ"ב ע"א), ובחיבורי תורת יעקב מהדו"ק (סימן קפ"ב), ובחיבורי מנוחת שלום חלק י"ב (סימן י"ז דע"ד ע"א), ובחיבורי הדר יעקב ח"א (סימן ל"ג), ושם ח"ב (סימן ל"ז, וסימן נ'), ובחיבורי הנכחי לעיל (י"ג ט"ז), ודוק היטב.

והנה בס"ד איסתייעא מילתא ועד כאן נדפסו דברי בקובץ התורני היקר "מקבציאל" שנת תשמ"ח (גליון י"ג), ומשם צולם בחיבורי כרם יעקב (סימן י"ב אות ב'), עיין שם.

ובעזרה"י עכשיו זכיתי ומצאתי עוד לגאון הגדול רבי יצחק שמלקיס ז"ל בשו"ת בית יצחק או"ח (סימן י"ב אות י"ג) שאף הוא עמד בדברי הרמב"ן ז"ל בספר המצוות הנ"ל, שלדבריו מה איבעי ליה לרבי זירא ומאי איפלגו ברב זירא ואביי בראש השנה (ו' א') והלא מפורש הוא בספרי וכתב: "והיא תימה גדולה, ועמדתי כמשתומם על זה עד שמצאתי בחידושי הרא"ף שכבר עמד בדברי הספרי".

ושם בבית יצחק וכתב לתרץ דהנה הריטב"א ז"ל בראש השנה שם כתב דהאיבעיא דתלמודא רק בקרבן אבל בצדקה דמחוייב לאלתר ועובר על כל תאחר דלא תליא ברגלים ואם כן יש לומר דהספרי מיירי בנדבה עניים, אף אשה עוברת על כל תאחר דלא תליא ברגלים ואם כן יש לומר דהספרי מיירי בנדבה לצדקה וקיימי עניים, ואיצטריך ההיקש דהוה אמינא כיון דאיננה עוברת בכל תאחר בקרבנות אף בנדרים לא תעבור קא משמע לן דעוברת והוא ישוב נכון, אמנם לרשב"א ז"ל דסבירא ליה דבצדקה גם כן אינו עובר עד שלשה רגלים ורק בעשה עובר לאלתר עדיין קשה מהספרי לדברי תלמודא".

הרי שכבר הוא ז"ל קדם ותירץ לה כדתרגמו לה הנהו תרי גאוני בתראי המאיריים ז"ל וכנ"ל, אבל הגאון בית יצחק ז"ל הרגיש שאין תירוצו עולה יפה רק אליבא דהתוספות והריטב"א ז"ל, ולדברי הרשב"א ז"ל אכתי קשה, והיינו כדכתיבנא בס"ד.

עוד כתב הגאון בית יצחק ז"ל לתרץ אף לפי סברת הרשב"א ז"ל: "והנה הדבר קשה אם אשה אינה עוברת על כל תאחר והרי השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה וכו', וצריך לומר דכיון דעל לאו דכל תאחר אינו חייב מלקות דהוי לאו שאין בו מעשה משום הרי לא שייך ההקש (ועיין תמורה ב' ב' לענין תמורה), וכו', אם כן לשיטת הערוך שהובא בתוספות עבודה זרה (ס"ד א') דרבי עקיבא סובר לאו שאין בו מעשה לוקין עליו ודבריו מוכרחים ודברי התוספות דכתבו דלא הוי רק איסורא בעלמא יש עליהם תימה גדולה מאד וכו', ולפי זה לרבי עקיבא סובר

דלוקין על כל תאחר והוקשו אשה לאיש לכל עונשין בתורה, משום הכי סבירא ליה לספרי דאשה עוברת על אל תאחר ורק לנדרים צריך קרא, כמו שצריך קרא לנזירות, כך היה מקום ליישב התמיה הגדולה שיש בזה" עכ"ל. ובעניותי כבר הרגשנו בזה וכבר כתבתי בס"ד לעיל מה שיש לעמוד ולהעיר בזה, עיין שם וצרף לכאן.

ושם הביא הגאון בית יצחק תירוץ משם חכם אחד ז"ל דיש לומר דרבי עקיבא טעמיה דדריש ווין כמבואר בסנהדרין (נ"א א'), מה שאין אנן לדידן מבעיא, והוסיף הוא ז"ל על דבריו דהלא סתם ספרי רבי שמעון (סנהדרין פ"ו א'), והוא סבירא ליה ו' מוסיף על ענין ראשון כמנחות (י"ט א') ומשום הכי סבירא ליה הכי, וזה נכון לגירסת הרמב"ן ז"ל" עכ"ל.

והנה מה שכתב אותו חכם ז"ל דאתיא כרבי עקיבא דדריש ווין, יעלה יפה עם מה שהבאנו לעיל מפירוש זרע אברהם שפירש שרבי עקיבא מו' דואשה קא דריש, אבל למאי דכתיבנא אנא בס"ד דממדת סמוכין נפקא ליה, ליכא ראיא, ומינה נמי לדברי הגאון בית יצחק ז"ל שהוסיף דאתי כרבי שמעון דדריש ווין.

ומה גם שבעניותי איני מבין דבריו היטב דהכא אינו סתם ספרי הוא, אלא דרשת רבי עקיבא היא, וצריך לומר שכונתו ז"ל דמכדי מאן סתמיה לספרי רבי שמעון, ואיהו תלמיד מובהק דרבי עקיבא כידוע ביבמות (ס"ה ב') וירושלמי סנהדרין (פ"א ה"א), ובודאי סתמיה אליבא דרביה רבי עקיבא, כמבואר בעלמא גבי סתם ספרא רבי יהודה, שאחר שאמרו בסנהדרין (ס) סתם ספרא רבי יהודה ואליבא דרבי עקיבא, שמעינן דרבי יהודה בספרא אזיל בעלמא כרבו רבי עקיבא, וכן כתב להדיא בספר נהור שרגא יבמות (ז' ב' ד"ו ע"ד) דמהאי טעמא יש לומר דהספרא כרבי עקיבא אזלא ע"ש, ובהגהות בנין יהושע על רמב"ם הלכות אבל (פ"י"ד ה"ד) כתב שמסתמא רבי יהודה בספרא כרבי עקיבא אזיל ע"ש, ודון מינה ואוקי באתרין גבי סתם ספרי רבי שמעון וכרבי עקיבא רביה סבירא ליה ודוק.

איברא דמה שהניח הגאון בית יצחק ז"ל כדבר פשוט שרבי שמעון דריש ו' מוסיף על ענין ראשון, אינו פשוט ועיין תוספות מנחות (נ"א ב' ד"ה ו') ובמסורת הש"ס שם, ובשו"ת כנסת יחזקאל (סימן כ"ו), ומה שציינו בארוכה בזה בשדי חמד (מערכת ו' סוף כלל ל"ג), ואוצר י"ד החיים (סימן תקל"ג), ומרגליות הים סנהדרין (י"ד א' אות כ"ו), ובחיבורי תורת יעקב מהדו"ק (סימן ס"ט דף קפ"ח), ונתבאר במקומו בס"ד.

מילואים

מצאתי לגאון רש"ש ז"ל מווילנא בספר מקורי הרמב"ם על רמב"ם הלכות חגיגה (פ"א ה"א דל"ג ע"ב) שכה כתב: "ודע דמה שנדפס בשמי בקונטרס אחרון לטורי אבן למסכת ראש השנה ראייה לפסק הרמב"ם ז"ל מהא דהספרי מרבה להדיא אשה לבל תאחר ע"ש, לפי מה שכתב הטורי אבן דצדקות ומתנות ענים דלא תלו במקדש ומחייב עלייהו לאלתר בכל תאחר גם נשים עוברות לכולי עלמא אפילו לאביי, וכן למאן דאמר דשנה בלא רגלים עוברין בכל תאחר אף אשה בכלל זה לכולי עלמא, נדחית ראייתי מהא דהספרי" עכ"ל. ועיין מה שכתבנו לעיל ודוק היטב.

חידו"ת לפרשת מסעי

א. בענין החייתם כל נקבה

במדבר (ל"א ג'): "וידבר משה אל העם לאמר, החלצו מאתכם אנשים לצבא ויהיו על מדין לתת נקמת ה' במדין, אלף למטה אלף למטה לכל מטות ישראל תשלחו לצבא וגו', ויצבאו על מדין כאשר צוה ה' את משה ויהרגו כל זכר וגו' וישבו בני ישראל את נשי מדין ואת טפם ואת כל בהמתם ואת כל מקניהם ואת כל חילם בזו וגו', ויקצף משה על פקודי החיל שרי האלפים ושרי המאות הבאים מצבא המלחמה, ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסר מעל בה' על דבר פעור ותהי המגפה בעדת ה', ועתה הרגו כל זכר בטף וכל אשה ידעת איש למשכב זכר הרגו וכל הטף בנשים אשר לא ידעו משכב זכר החיו לכם".

וראיתי לחד מן תקיפי קמאי רבינו יהודה החסיד ז"ל בספר חסידים (סימן קנ"ג) שכה כתב: "מצינו בתורה שכל מי שיכול להבין אף על פי שלא נצטווה, נענש עליו על שלא שם על לבו, שנאמר ויקצוף משה על פקודי החיל שרי אלפים ושרי המאות הבאים מצבא המלחמה, ויאמר אליהם החייתם כל נקבה, ולמה לא ענו לו ולמה לא צוית לנו והלא לא אמרת לנו להמית הנשים, אלא שידע משה שהיו חכמים ובקיאים לדון קל וחומר, מה כנענים שכתוב בהם לא תחיה כל נשמה (דברים כ' ט"ז) למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות וגו' (שם שם י"ח), וכתוב כי יסיר את בנך מאחרי (שם ד' ד'), שמא יחטיאך להבא, אלו שכבר חטאו והחטיאו לא כל שכן, כל שכן שהיה לכם לדון קל וחומר" עכ"ל, והדברים נוראים. [ועייין עוד בפירושי רבינו יהודה החסיד על התורה פרשת מטות שם (דף קצ"ד) ובספר פננת רזא שם ודוק היטב].

ועם שאיני כדאי כלל וכלל, בעניותי לא הבנתי היטב דברי קדשו ז"ל, ומה היה להם לדון בקל וחומר מכנענים, והרי כל האזהרות הללו כמו לא תחיה כל נשמה וכו' שנאמרו על הכנענים היו 33 אחרי 44 מעשה נשי מדין ונאמרו בספר דברים, ואז במלחמת מדין עדיין בני ישראל לא שמעו לאזהרות אלו, ומה היה להם לדון בקל וחומר, ועייין.

ולכאורה טפי היה לו לרבינו יהודה החסיד ז"ל לומר שהיה להם לפקודי החיל לדון בקל וחומר ממה שנצטוו לנקום נקמת ישראל במדין ולהרוג כל זכר בהם, ואם על הזכרים שבמדין שלא היו במעשה העבירה בפועל כמו נשי מדין ממש, מכל מקום נצטוו להורגם, נשי מדין שעשו מעשה העבירה בפועל לא כל שכן, וכמו שאכן אמר להם משה רבינו הן הנה היו וגו', כך היה למשה רבינו לטעון כנגדם, דוק ועייין.

ב. בענין אהרן הכהן

במדבר (ל"ג ל"ח): "ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה' וימת שם כו', ואהרן בן שלש ועשרים ומאת שנה במותו בהר ההר". [הכהן הגדול" עולה בגימטריא מאה עשרים ושלש ודוק].

ונשאלתי ממעלת ידידי חו"ב רבי שלמה קנובליך הי"ו דבמקרא זה יש לדקדק בתרתי, חדא אמאי קרי ליה הכא אהרן "הכהן" ולא אהרן לבד כבהרבה מקומות, ותו דבקרא בתרא נקט אהרן לבד.

והשבת בס"ד דיובן עם דברי רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל, שכה כתב בספר המצוות שלו (שורש ג' ד"מ ע"א): "עוד יש לי ראייה על ענין זה שפירשתי מאמרם ז"ל בראשון של יומא (ה' ב') כיצד הלבישן לאהרן ולבניו בימי המילואים, ותמהוהו כיצד הלבישן מאי דהוה הוה. אלא כיצד מלבישן לעתיד לבוא, לעתיד לבוא נמי כשיבואו אהרן ובניו משה רבינו עמם, כלומר נשאל לו. הנה סוברים כי לתחית המתים יתקדש אהרן ובנו עמו במילואים, לפי שכבר בטלה משיחתן ממנו ומזרעו בשעת המיתה ויהיו אנשים מחודשים יצטרכו להתקדש כראשונה, ויהיו המילואים האלה נוהגים בהן" וע"ש.

ומפורש להדיא בדברי הרמב"ן ז"ל דהמיתה מפקעת קדושת הכהונה ומצריכה קידוש מחדש, וכך יהיה לעתיד לבוא לעת תחית המתים שאהרן ובניו יהיו אנשים מחודשים יצטרכו להתקדש כראשונה וכנ"ל.

והשתא דאתינן להכי מדוקדק המקרא להפליא דאכן כאשר עלה אהרן להר שהיה זה בחיים חיותו היה אהרן "כהן" והיינו דאמר קרא בראש דבריו אהרן הכהן, אבל אחר שנפטר לחיי העולם הבא ובטלה ממנו משיחת וקדושת הכהונה לכן קראו המקרא רק בשם אהרן ודוק היטב. **ובס"ד** התבוננתי וראיתי שמכאן ואילך יותר אין התורה קוראת ומכנה את אהרן בתואר "כהן" אלא תמיד נזכר הוא רק בשם "אהרן" בלבד ובלא תואר כהן, כמו בספר דברים (ט' כ'). ו' ל"ב נ) ודוק היטב.

ובגוף הענין אם לעתיד לבוא יצטרכו הכהנים משיחה מחדש הענין ארוך וטעון ביאור רב ורחב ועיין בתורת כהנים (פי"ח ס"א) ובקרבן העדה ותוספת העזרה שם (דף קכ"ג), ובמדרש במדבר רבה (פי"ד ס"ג) ובהגהות רש"י ז"ל למדרש שם (אות מ"ו), ועיין מה שכתבו בענין זה במנחת חנוך (מצוה ק"ז), ודודי זקני ריש גלותא דבבל הגאון רבינו יוסף חיים זצ"ל בשו"ת רב פעלים ח"ב (חלק סוד ישרים סימן ב') ושו"ת אבני נזר יו"ד (סימן שי"ב) ולתלמידו הגרמ"ד ז"ל בספרו חמדת ישראל (דע"ח ע"ג), ושו"ת כוכבי יצחק ח"א (דף קנ"ח ע"א) ועוד שם ח"ג קונטרס כבוד מלכים (אות מ"א ואילך ואות נ"ז ואילך) עיין שם בארוכה ואכמ"ל. [ועיין בחיבורי כרם יעקב סימן (י"ד אות א') ובמהדורה בתראה לשם הארכתי בס"ד].

* * *

והנה מעלת ידידי הרב הנ"ל כתב לי מאמר נכון בענין זה דאהרן הכהן דלעיל, והנני לקובעו כאן בדפוס לתועלת המעיינים.

"במדבר (ל"ג ל"ח): "ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה' וימת שם כו', ואהרן בן שלש ועשרים ומאת שנה במותו בהר ההר".

ויש לדקדק בתרתי, חדא אמאי קרי ליה הכא אהרן "הכהן" ולא אהרן לבד כבהרבה מקומות, ותו דבקרא בתרא נקט אהרן לבד.

ונראה על פי מאמרם זכחים (י"ח א') דדריש מקרא דבני אהרן "הכהן" דקאי אבגדי כהונה דאהרן עיין שם ובפירוש רש"י. והיינו כמו שאמרנו דאין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם, והכא נמי קאי אבגדי כהונה וכמו שפרש"י לעיל (כ' כ"ח), שצוה ה' להעלות אהרן הר ההר ולהפשיטו שם ופירש רש"י דקאי לבגדי כהונה ע"ש.

והשתא מדוקדק שפיר דעלה אהרן בכהונתו דהיינו בבגדי כהונה, ולכן כתיב הכא אהרן "הכהן" מה שאין כן כשמת אהרן היה אחר שמשוה הפשיטו לבגדיו ועל כן במותו כתיב אהרן גרידא, וזה נראה אמת.

ויש לומר דזה מקורם של חז"ל (בפרשת חקת שם) דהפשט את בגדיו, איירי בבגדי כהונה ועיין שם בפירוש רש"י ז"ל שכתב מקורות אחרים.

פירוש זה הקרה השי"ת בראשי היום בעלותי לתורה בפסוקים הללו, ואחר כך אחר הצהרים למדתי מסכת יומא (כ"ד ב') שדרשו מקרא דבני אהרן "הכהנים" דקאי ובגדי כהונתן ושמתתי מאוד, [שוב הראני הרב רבין הי"ו מלומדי בית המדרש "הגר"א שערי חסד" ההיא דזבחים הנ"ל].

והוספתו להרהר דיתכן דזהו מקור התלמוד יומא (כ"ד ב') דהדלקת המנורה לאו עבודה, כיון דבר"פ בהעלותך כתיב אהרן גרידא, ולכן חלוק מהצתת אליתא שדרשינן מהך דהא עצמו שם דהוי עבודה, אך לפי זה תמוה מאי מקשי תלמודא שם מאי שנא הצתת אליתא ממנורה, הא כל מקור דהצתת אליתא דבעי בגדי כהונה מקרא דכתיב בני אהרן הכהנים, ובמנורה לא כתיב, ולזה נתעוררתי כעת בעת כתיבת הדברים, ולכאורה היא קושיא גדולה וצ"ע כעת.

שוב סייעוני מן שמיא, והראני היום האברך היקר רבי יוסף חיים אוהב ציון הי"ו שכן מפורש בפירוש בעל הרוקח ז"ל על התורה במדבר שם: "ויעל אהרן הכהן, בכיהונו בבגדיו שלא יהיו ישראל חסורי כפרה אפילו שעה אחת, שהרי כהנים אסורים בבגדים שלא בשעת עבודה, אבל במדבר היה המן נבלע באיברים ולא היה צריך לצאת חוץ" עכ"ל, ושם בהגהות הגר"ח קניבסקי שליט"א על מה שכתב בבגדיו כו' ציין עיין זבחים י"ח א', ע"כ, וברוך שכונתי.

ומה שכתב הרוקח דבגדי אהרן מכפרים, הערני הרב הנ"ל להיא דזבחים (פ"ח ב') דבגדי כהונה מכפרים ע"ש, ואפשר דהני מילי בגדי כהן גדול כיון דילפינן מקרא דקח את אהרן ואת הבגדים עיין בפירוש רש"י.

ואני הרהרתי דאפשר דקראי ארצוי ציץ וכמ"ד ביומא (ד' ב') עודהו על מצחו מרצה, ועיין בספר בית הלוי ח"א (סימן ג' אות ב') דמסיק דמסתברא דמרצה רק כשלוּבשו עם שאר בגדיו דבלאו הכי הרי אמרו אין כהונתו עליהם, ואפשר דזהו כוונת בעל הרוקח ז"ל בכפרת לבישת הבגדים.

ומשמיא זיכוני להציע דברי קמיה הרי"ח סופר שליט"א ושמת מאוד על דברי, והוסיף דההיא דבגדי כהונה מכפרים אינו ענין לכאן, כיון דעצם הבגדים כפרה הן אף שלא בשעת לבישתן. [א"ה יח"ס: עיין בחיבורי תורת יעקב מהדו"ק (סימן ע"ו) וצרף לכאן].

ומה שכתב הרוקח ז"ל שאהרן הכהן לבש בגדי כהונתו תדיר יומם ולילה ולא היו חסירי כפרה אפילו שעה אחת, הוא דבר מיוחד ולכאורה צריך עיון מדברי התלמוד יומא שם בענין הציץ: "ורבי שמעון סבר תמיד לרצון לפני ד', מאי תמיד אלימא תמיד על מצחו מי משכחת לה מי לא בעי מיעל לבית הכסא, ומי לא בעי מינס" ע"כ, ובשלמא הא דבית הכסא יישב ותירץ הרוקח דאוכלי המן לא נצרכו לזה, אבל מינס מיהא בעו מינס ואיך יכל ללבשם בכל זמן וצ"ע. [ושמא אהרן הכהן לא ישן שינת קבע בשביל שלא להפסיק כפרתן, ושינת ארעאי שרי דומיא דתפילין כמבואר בסוכה (כ"ו א') עיין שם].

[אמר יח"ס נר"ו: בעניותי יש לי להתבונן בעצם דברי בעל הרוקח ז"ל, שהרי אהרן זולת המן אכל גם מבשר הקרבנות וכו', ומשום הא בעי בית הכסא נמי, ולומר כיון שאכל גם מן זה גרם שאף שאר מאכלים קבלו כח המן ולא הוצרכו להתפנות לנקביהם, הא אתי שפיר לפי רבי אליעזר בן פרטא ביומא (ע"ה ב'), דמן היה מפיג אוכל שקנו מתגרי אומות העולם ע"ש, אבל לרבי ישמעאל התם, וכן לההוא תנא שהביאו התוספות ישנים שם, דלית להו הא, ופליגי על רבי אליעזר בן פרטא מאי איכא למימר, וצ"ב.]

וגם בעצם היסוד של רבינו בעל הרוקח ז"ל שאהרן הכהן לא פשט אף לרגע שמונת בגדי הכהונה מיום שלבשם כדי שלא תחסר כפרת ישראל, לכאורה מדברי רש"י ז"ל מתבאר דלא סבירא ליה כן, דבספר במדבר (כ' כ"ו) על הפסוק: "והפשט את אהרן את בגדיו, והלבשתם את אלעזר בנו, ואהרן יאסף ומת שם", ופירש רש"י ז"ל: "את בגדיו, את בגדי כהונה גדולה הלבישוהו והפשיטם מעליו לתתם על בנו בפניו" וכו', ומתבאר להדיא שאהרן הכהן לא תמיד היה לבוש בבגדי כהונה ודוק. ע"כ הגהה].

והנני להשלים בזה עוד מדבריו הנפלאים של הרוקח בפרשת חקת עה"פ ויראו כל העדה כי גוע אהרן, וזו לשונו: "ויראו, בגימטריה עננים, ולפי דבעינן אראה על הכפורת (ויקרא ט"ז) ולכך הענן בזכות אהרן" עכ"ל.

ומבואר דמה שהיה הענן בזכות אהרן היינו משום דאהרן נכנס בענן הקטורת לפני ולפנים. ונראה לבאר דבריו דהלא כל כהן גדול נכנס ביום הכיפורים לפני ולפנים ומאי אולמיה דאהרן בזה טפי מכהן גדול אחרינא.

ואמנם ידוע מה שהובא בשם הגר"א ז"ל דלאהרן היה מותר להכנס לפני ולפנים בכל השנה כל זמן שירצה ויעשה כסדר שאמרה תורה שם, אבל שאר כהנים גדולים אינם יכולים ליכנס רק ביום הכיפורים ע"ש. [א"ה יח"ס: עיין בזה בארוכה בחיבורי תורת יעקב מהדו"ק (סימן ק"ג) וש"נ].

והשתא ניהא דדוקא אהרן הוא שיכל להכנס בכל עת אל הקדש היה בכוחו לזכות את ישראל בעננים.

ולפי דברי בעל הרוקח האלו נראה לבאר דבריו הנ"ל, דהנה מה דכתבה לנו תורה כאן בסדר המסעות ממיתת אהרן, פירש רש"י כאן (ל"ג מ'): "וישמע הכנעני, ללמדך שמיתת אהרן היא השמועה שנסתלקו ענני כבוד וכסבור שנתנה רשות להלחם בישראל לפיכך חזר וכתבה עכ"ל,

ומעתה עדיין צ"ב למה ראתה התורה אף לרמוז לנו כאן שעלה להר בבגדי כהונתו כמו שכתב הרוקח ולא נכתב לעיל בפרשת חוקת במיתת אהרן.

אמנם נראה דיתכן לומר לפי מה שכתב הרוקח דהעננים היו בזכות שיכל להכנס לפני ולפנים, יש לומר דסבירא ליה דכל זכות זו היא רק בלבישת בגדיו שבזה הוא בכהונתו כנ"ל וכיון שלא הסירם אפילו שעה אחת לכן גרם זכותו לעננים, אבל השתא כיון שהסירם נסתלקו העננים, וזהו שראתה התורה כאן ללמדנו במה שנסתלקו ענני הכבוד במיתת אהרן כדפירש רש"י, דזה היה כבר סמוך למיתתו בזמן שהפשיט את בגדיו. וכבר לא היה בכהונתו.

ונראה עוד להוסיף בזה דהא מבואר ברש"י בפרשת חקת דמשה הליבש את אלעזר בגדי כהן גדול, ובזה ריבה אותו לכהונה גדולה, וזה היתה זכותו לראות בחייו את כתרו נתון לבנו כמו שכתב הרמב"ן ד"ל ע"ש.

ולפי זה נראה שכבר אהרן לא היה כהן גדול העיקרי אלא אלעזר היה הכהן המשמש ואהרן הי' כהן שעבר, דתרי כהנים גדולים עקריים לא שייכא, וכמו שאמר משה לעצת קרח דאין לנו אלא כהן גדול אחד עיין רש"י במדבר (ט"ז ו) ע"ש, ולפי זה נראה דאחר הלבשת אלעזר שוב לא יכל אהרן להכנס לפני ולפנים אף אם ילבש שוב בגדי כהן גדול כיון שכבר אינו משמש, ואף על פי שגם כהן שעבר ראוי לעבוד ביום הכיפורים מכל מקום כבר כתבו בתוספות ישנים יומא (י"ב ב) דמביא פר משל הכהן המשמש, ושמע מינה דעבודה זו שייכא למשמש אלא שהשני יכול לעבוד תחתיו ע"ש, ואם כן כיון דאלעזר לא היה לו הך מעליותא ולא יכל להכנס לפני ולפנים רק ביום הכיפורים, אם כן פשיטא שאף אהרן לא יכל להכנס, ולכן כבר בהלבשת אלעזר בטלה מעלה זו דהקטרת קטורת בפנים, ובזה כבר נסתלקו העננים, כנלענ"ד דיתכן לפרש על פי דברי בעל הרוקח.

עד כאן דברי מעלת ידידינו רבי שלמה קנובליך שליט"א, ויזכה להגדיל תורה ולהאדירה אמן. **מה** שהעירותי לעיל על דברי רבינו הרוקח ז"ל מאכילת הקרבנות שמשום הא יצטרכו לבית הכסא וכנ"ל הנה מצאתי לגאון עוזינו אביר הרועים רבי חיים מוואלז'ין זצ"ל בספר רוח חיים אבות (פ"ג מ"ג) שכתב חידוש נפלא "שבשר הקרבנות נבלע כולו באברים ואין יוצא ממנו פסולת וכמתבאר מיומא (ע"ה ב) ע"ש, ולפי זה אתי שפיר מה שהערתי ודוק.

ג. בענין והיו הערים להם לבל חיתם

במדבר (ל"ה ג): "ויהיו הערים להם לשבת, ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכושם, ולכל חיתם". **ובתרגום** המיוחס ליונתן תרגם: "ויהיו קרוייהו להון למיתב, ובדורלהון יהיון לבעירהון ולקנינהון ולכל צרכיהון".

תחילה וראש אעיר שמה שתרגם המיוחס ליונתן מגרשיהם "ובדורלהון", נראה לי שיש כאן שגיאה קטנה באות אחת, וצריך לומר ופדורלהון, כמו שתמצא לו שם פסוק ז', שתרגם מגרשיהם ופדורלהון, ואכן כך מנהגו לתרגם מגרש, עיין לו בתרגומו לויקרא (כ"ה ל"ד) ובמדבר

(ל"ה ב' וז) ודוק. [ולומר דלא הקפיד בחילוף אותיות בומ"פ, דוחק בעיני, ועיין רמב"ן בראשית (ל' י"א) ובספר תכלת מרדכי שם].

ורש"י ז"ל שם פירש: "לכל חיתם לכל צרכיהם" עכ"ל. [ואונקלוס תרגם: "ולכל חיתם" ולכל חיותיהון" עיין שם].

וראיתי בספר ערוך לנר מכות (י"ב א' ד"ה לחיים) שכתב שדברי רש"י ז"ל היפך הסוגיא במכות שם שפירושו לחיים נתנו ולא לקבורה, וכתב למצוא מקור דברי רש"י ממסכת נדרים (פ"א א'), ותמה מדוע השמיט הרמב"ם ז"ל דברי התלמוד בנדרים שם ובבא מציעא (ס"א א') ע"ש.

ואכתוב בקצרה ממש, מה שנתעוררתי בדבריו ז"ל, חדא לא ידעתי דלדידיה ז"ל שכתב בספרו ערוך לנר ראש השנה (ג' א' ד"ה שם בא"ד) שרש"י ז"ל השתמש בתרגום המיוחס ליונתן לתורה, מדוע לא העיר שרש"י ז"ל פירש הפסוק על פי התרגום יונתן הנ"ל שתרגם לכל חיתם "לכל צורכיהון", והם ממש דברות רש"י ז"ל וכנ"ל וצ"ע.

ואין תימה כלל שבחר רש"י ז"ל פירוש וביאור זה, ולא העתיק דברי התלמוד, כי כבר ידוע ומפורסם שדרך רש"י ז"ל בביאור התורה לבאר על פי הדרך היותר קרובה לפשט, ואף דלא קיימא לן כך לדינא, וכמו שכתב הרא"ם ז"ל ושאר המחברים ז"ל וזכרתים בס"ד בקובץ התורני "אוצרות ירושלים" שנת תשל"ב (גליון ק"ד סימן כ"ג, וגליון קס"ח סימן תי"א אות קל"ט) ע"ש, ועיין מנחת חינוך (מצוה תס"ז ד"ח ע"ד) ודוק. [ועכשיו זכיתי ונדפסו דברי באריכות בחיבורי זכות יצחק ח"א (דף י"ד ואילך), ועיין בנסמן בחיבורי שם בצלאל (דף רס"ו), ועיין בחיבורי טוב להודות ח"ב (דף ט"ו)].

ומה שכתב הערוך לנר מההיא דנדרים כבר כתב כיוצא בזה הגאון רבי אברהם אבוקראט ז"ל מהמגורשים בספרד בספרו היקר ספר הזכרון על פירש"י שם (דפ"ב סע"א), ועיין גם בפירוש אור החיים הקדוש במדבר שם, ולגאון מלבי"ם ז"ל שם ועוד.

ובן מה שהעיר הערוך לנר להקשות על הרמב"ם ז"ל מדוע השמיט לדברי התלמוד וכו' עיין בית שמואל אה"ע (סימן פ' אות ט"ו) ובהגהות שי למורה שם, ובאר היטב (שם אות י"ד), ולגאון הנצי"ב ז"ל בהעמק שאלה (שאלתא קמ"ז סק"ד), ושו"ת מהרש"ם ח"ב (סימן ר"י, השני ד"ה והא) ואכמ"ל.

ודע דעם שהגאון ערוך לנר ז"ל כתב שרש"י ז"ל בפירושו לתורה ראה והשתמש בתרגום המיוחס ליונתן כנ"ל, לדידי הדבר צע"ג, כי ברור אצלי שרש"י ז"ל לא ראה ולא השתמש בתרגום המיוחס ליונתן, והראיה היותר גדולה מכל הראיות היא שרש"י בשום מקום אינו מזכיר את תרגום התורה המיוחס ליונתן, מה שאין כן בפירושו לנביאים רש"י ז"ל מזכיר את תרגום יונתן לאין מספר פעמים וז"ב.

ובחיבורי תורת יעקב מהדו"ק (סימן ר"ג) הארכתי במאמר מיוחד בענין זה שרש"י ז"ל לא ראה התרגום המיוחס ליונתן לתורה, ועיין שם (סימן ל"ה וסימן קס"ב), ובארוכה בחיבורי מנוחת שלום ח"ד (סימן כ"א).

ובהרבה פעמים סתם פירוש רש"י ז"ל לנביאים מושתת בנוי ומיוסד על תרגום יונתן ואיננו מזכירו בשמו, עיין לדוגמא רש"י ישעיה (א' כ"ד) והשוה לתרגום יונתן שם ודוק, ועוד הרבה.

ואם תמצא בפירוש רש"י לתורה ובתרגום המיוחס ליונתן פירושים שווים ומקבילים, כמעט ברוב ככל המקרים שניהם שאבו ממקור שלישי אחר, שהוא שימש מקור משותף הן לתרגום המיוחס ליונתן, הן לפירוש רש"י, אבל רש"י ז"ל עצמו מעולם לא השתמש בתרגום המיוחס ליונתן לתורה וז"ב. [נדפס בקובץ התורני "אוצרות ירושלים" שנת תשל"ה (גליון קס"ט), וכאן באו הדברים מתוקנים בס"ד].

ד. בענין ערי מקלט קולטות גם בזמן הזה

במדבר (ל"ה י"א): "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, כי אתם עוברים את הירדן ארצה כנען, והקרייתם לכם ערים ערי מקלט תהיינה לכם, ונס שמה רוצח מכה נפש בשגגה".

וראיתי בספר שפתי כהן על התורה (שם דפ"ח ע"א) שכה כתב: "ערי מקלט תהיינה לכם, לומר שגם בזמן החורבן הם קולטות ומצילות, זהו תהיינה שיש להם הויה לעולם, ולזה שני פעמים אמר ערי מקלט תהיינה לכם לשני חרבנות".

והוא חידוש פלא שערי מקלט קולטות רוצח בשגגה אפילו בזמן הזה, "שיש להם הויה לעולם", כלשונו ז"ל, ולהדיא כתב בספר החינוך (סוף מצוה תק"כ): "ונוהגת מצוה זו [הכנת שש ערי מקלט] בזמן שישראל שרוים על אדמתן, והיא מן המצוות המוטלות על המלך ועל הציבור כולן", ועיין שם (סוף מצוה ת"י), וכן כתבו רבותינו הגאונים ז"ל שבזמן הזה אין דיני גלות עיין שו"ת הגאונים חמדה גנוזה (סימן כ'), ושו"ת הגאונים שערי צדק (ח"ב שער ז' סימן ט"ל) ע"ש, ועיין קצות החשן חו"מ (סימן ב' אות א') ולגאון מקוטנא ז"ל בספר ישועות מלכו חו"מ (שם) ואכמ"ל.

ה. בענין תפילת כהן גדול ביום הכפורים

במדבר (ל"ה כ"ה): "כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן הגדול, ואחרי מות הכהן הגדול ישוב הרוצח אל ארץ אחוזתו".

ובתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל תרגם: "ויתיב בה עד זמן דימות כהנא רבא, מטול (משום) דלא צלי ביומא דכפורי בקודש קודשיא על תלת עבירין קשיין, דלא יתקלון עמא בית ישראל בפולחנא נוכראה, ובגילוי ערייתא, ובשריות דם זכאה, והוה בידיה לבטלותהון בצלותיה ולא צלי, מטול כן אתקנס למימת בשתא ההיא".

והנה מה שכתוב בתרגום המיוחס ליונתן בשריות דם וכו' באות ר', נראה שצריך לומר בשדיות באות ד', והוא תרגום שפיכה, וכאשר כתוב בתרגום יונתן שם (פסוק ל"ג) ע"ש.

ומה שכתב עוד בתרגום המיוחס ליונתן: "מטול כן אתקנס לממת בשתא ההיא", יש להבין על מי חוזרים דבריו, אם על הכהן הגדול הוא חידוש גדול ולא מצאנו לזה זכר בדברות רבותינו שהכהן הגדול היה מת באותה שנה שהיה רוצח בשגגה, ויותר נראה דקאי על הנהרג בשגגה, והיינו כיון שהכהן הגדול לא התפלל עליו ושלא יבואו ישראל למידה זו לשפוך דם נקי, לכן נקנסה עליו מיתה והרגו הרוצח בשגגה, ודוק.

עוד חידוש גדול מצינו כאן בדברי המיוחס ליונתן במה שכתב שהכהן גדול היה מתפלל תפילתו זו בבית קדש הקדשים, וזה חידוש רב בתרתי, חדא דלא מצינו שהיה מתפלל בבית קדש הקדשים וכמו ששינוי במסכת יומא (נ"ב ב'): "מהלך [הכהן גדול] ביניהן עד שמגיע לצפון, הגיע לצפון הופך פניו לדרום, מהלך לשמאלו עם הפרוכת עד שהוא מגיע לארון, הגיע לארון נתן את המחטה בין שני הבדים, צבר את הקטרת על גבי גחלים ונתמלא כל הבית כולו עשן, יצא ובא לו בדרך בית כניסתו, ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון, ולא היה מאריך בתפלתו שלא להבעית את ישראל".

ובתלמוד שם (נ"ג ב'): "ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון, מאי מצלי רבא בר רב אדא ורבין בר רב אדא תרוייהו משמיה דרב אמרי יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שאם תהא שנה זו שחונה תהא גשומה, רב אחא בריה דרבא מסיים בה משמיה דרב יהודה לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה, ולא יהיו עמך ישראל צריכין לפרנס זה מזה, ולא תכנס לפניך תפלת עוברי דרכים" וכו', עיין שם.

ובן כתב אדונינו הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות עבודת יום הכפורים (פ"ד סה"א): "וממתין שם עד שיתמלא הבית עשן ויצא והוא מהלך אחורנית מעט מעט פניו לקדש ואחוריו להיכל, עד שיצא מן הפרוכת, ומתפלל שם בהיכל אחר שיצא תפלה קצרה שלא להבעית את העם שמא יאמרו מת בהיכל, וכך היה מתפלל יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שאם תהיה שנה זו שחונה תהיה גשומה, ולא יסור שבט מבית יהודה, ולא יהיו עמך בית ישראל צריכין לפרנסה, ואל תכנס לפניך תפלת עוברי דרכים".

הרי מפורש דסדר התפילה היה מתפלל הכהן הגדול בהיכל ביציאתו מבית קדש הקדשים, ואם כן מהו שאמר המיוחס ליונתן שהיה מתפלל בבית קדש הקדשים, והדבר מפליא, ולזה העירני באחד ממכתביו מעלת ידידנו הגאון המפורסם בעל משמר הלוי שליט"א.

ובתב רבינו בעל הטורים ז"ל בפרפראותיו על התורה שמות (כ"ד ב'): "ונגש משה לבדו אל ה', ונגש תלת, חד הכא, ואידך ונגש הכהן, ואידך ונגש חורש בקוצר, כמו שנגש משה לבדו, כך הכהן נכנס לבדו לפני ולפנים להתפלל שם על השנה שתהא כתקונה כדכתיב ונגש חורש בקוצר". ופשוטן של דברים "לפני ולפנים" היינו בית קדש הקדשים ושם היה הכהן גדול מתפלל תפילתו על הגשמים, ולכאורה זה תמוה שתפילת כהן גדול היתה בהיכל ולא לפני ולפנים וכמשנ"ת.

וראיתי לגאון האדר"ת ז"ל בחיבורו עטרות אד"ר על בעל הטורים (שם דף קי"ז) שכתב: "הוא כמו שאמרו ביומא (נ"ב ב') שהיה הכהן הגדול מתפלל על הגשמים בהיותו בבית קדש

הקדשים, אלא שקצת קשה אנה נזכר שביום הכפורים מיירי", ועמד בארוכה על כל דברי בעל הטורים עד שסיים: "כללו של דבר חסר ביאור מאמר בעל הטורים בזה" עיין שם.

ולבאורה תמוה שבעיקר התימה לא הרגיש שתפילת כהן גדול לא היתה בקדש הקדשים וצ"ע. וישיש כוחו של מעלת ידידנו היקר הרה"ג יעקב ק' רייניץ שליט"א שזכה וזיכה את הרבים באור גדול ויק"ר ספר בעל הטורים מוגה ומעוטר בהגהותיו הנחמדות, ועם הספר היקר עטרות אד"ר, וק"ק שלא העיר בזאת].

ובזאת העירותי במקום אחר על דברות הגאון המובהק בעל כלי חמדה ז"ל (פרשת נצבים דפ"ט ע"א) שכתב: "ביומא (נ"ב ב') בתפילת הכהן הגדול ביום הכפורים לפני ולפנים שהתפלל שלא יעבד שלטן מבית יהודה ולא יהיו עמך בית ישראל צריכים לפרנס זה מזה, ותמוה אטו הכהן הגדול בקדש הקדשים לא היה לו מה להתפלל כי אם תפילה זו" ועיין שם מה שכתב להסביר.

ולבאורה תמוה כנ"ל שהרי שם ביומא במקום שהוא ז"ל ציין מבואר בהדיא שהיה הכהן גדול מתפלל בהיכל ולא בבית קדש הקדשים וצ"ע.

ועוד יש לתמוה בדברי התרגום המיוחס ליונתן, דתפילה בנוסח שהוא הציע שהיה הכהן הגדול מתפלל שלא יבואו ישראל להכשל בשלש עבירות החמורות לא מצינו, שהרי מבואר בתלמוד וברמב"ם מה היה הכהן הגדול מתפלל וכנ"ל.

ועיין בתלמוד ירושלמי יומא (פ"ה ה"ב דכ"ז ע"א): "ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון: וכך היתה תפלתו של כהן גדול ביום הכפורים בצאתו בשלום מן הקודש, יהי רצון מלפניך ה' או"א שלא תצא עלינו גלות לא ביום הזה ולא בשנה הזאת, ואם יצאה עלינו גלות ביום הזה או בשנה הזאת תהא גלותינו למקום של תורה, יהי רצון מלפניך ה' או"א שלא יצא עלינו חסרון לא ביום הזה ולא בשנה הזאת, ואם יצא עלינו חסרון ביום הזה או בשנה הזאת יהא חסרונינו בחסרון של מצוות, יהי רצון מלפניך ה' או"א שתהא השנה הזאת שנת זול, שנת שובע, שנת משא ומתן, שנת גשומה ושחונה וטלולה, ושלא יצטרכו עמך ישראל אלו לאלו, ואל תפנה לתפלת יוצאי דרכים, רבנן דקסרין אומרין ועל עמך ישראל שלא יגבהו שררה זו על גב זו, ועל אנשי השרון היה אומר יהי רצון מלפניך ה' או"א שלא יעשו בתיהן קבריהן".

ובנוסח סדר עבודה "אתה כוננת" של יוסי בן יוסי כהן גדול מבואר שהיה מתפלל גם: "שלא תפיל אשה פרי בטנה ושיתנו עצי השדה את תנובתם", ומקורו עלום מאיתנו ככתוב במחזור אהלי יעקב (שם דקמ"ו ע"ב) ע"ש.

אבל לא נזכרה כלל תפילה על שלא יכשלו ישראל בשלשה עבירות החמורות ושעל זה היה הכהן מתפלל בהיותו בקדש הקדשים וכל זה צ"ע.

ורבינו מהרש"א ז"ל מכות (י"א א') על אמרם שם שהיה לכהן גדול להתפלל שלא יהיו רוצחים בשגגה כתב: "שהיה להם להתפלל על בני דורם, ודבר זה תלוי יותר בכהן הגדול שכך היתה תפילתו ביום הכפורים על מחילת העון שתבטל הגזירה שלא יהרג גם הרשעים ישוּבו מעונם ותבטל מהם הגזירה הרעה כדרכי זירא בסנהדרין [ל"ז א']", אבל אינו מבואר דבבית קדש

הקדשים היה מתפלל זאת, ואדרבה על מחילת העון היה מתפלל בחוץ עיין יומא (ס"ח ב' וע' א') וסוטה (מ' ב') עיין שם.

ולולי דמסתפינא אמינא דחדא מתרצת לחברתה, והיינו אכן בבית קדש הקדשים לא היה מתפלל הכהן הגדול, אלא היה מתפלל בבית החיצון בהיכל ונוסח תפילתו שם היה קבוע וכנ"ל, אבל יכול היה להתפלל גם בבית קדש הקדשים ושם היה מתפלל כרצונו וכן את התפילה שהזכיר המיוחס ליונתן.

אמינא לה בס"ד מההיא דיומא (ג"ג ב'): "תנו רבנן מעשה ככהן גדול אחד שהאריך בתפילתו ונמנו אחיו הכהנים ליכנס אחריו, התחילו הם נכנסין והוא יוצא, אמרו לו מפני מה הארכת בתפילתך, אמר להם קשה בעיניכם שהתפללתי עליכם ועל בית המקדש שלא יחרב, אמרו לו אל תהי רגיל לעשות כן שהרי שנינו לא היה מאריך בתפילתו כדי שלא להבעית את ישראל", וכזאת אמרו בירושלמי שם: "ולא היה מאריך שלא להבעית את ישראל. מעשה באחד שהאריך וגמרו להכנס אחריו אמרו שמעון הצדיק היה אמרו לו למה הארכת אמר להן מתפלל הייתי על מקדש אלהיכם שלא יחרב, אמרו לו אף על פי כן לא היית צריך להאריך" עיין שם.

הרי שמצינו שהכהן הגדול התפלל תפילות אחרות זולת הנוסח הקבוע דלעיל, שהרי התפלל שלא יחרב המקדש, וגם התפלל על ישראל, ודון מינה נמי לדברי המיוחס ליונתן ודוק.

וראיתי לרבינו יהודה בר קלונימוס מבעלי התוספות ז"ל בספרו המופלא יחסי תנאים ואמוראים (ערך ינאי המלך דף תקכ"ז) שכתב משם ספר יוסיפון: "ויוחנן המלך היו לו שלשה בנים אהובים, השנים האהובים הן ששלח במלחמה בעזה ולכדוה ביום הכפורים, וכשנכנס להקטיר קטורת שמע קול מבית קדש הקדשים נצחו טליא דאזלו לאגחא קרבא, והבן השלישי היה שמו אלכסנדר והיה שנאו לאביו, והתפלל יוחנן בבית המקדש שיתבשר מי ימלוך אחריו ובת קול השיבתו בנו אלכסנדר" ע"ש.

ואף שכתוב שהתפלל בבית המקדש משמע לי דבבית קדש הקדשים התפלל ושאל זאת, כשם שהבת קול בבית קדש הקדשים אמרה לו נצחו טליא, ואם כנים אנחנו בזה לפי זה מבואר שאף תפילות פרטיות התפלל הכהן הגדול בבית קדש הקדשים. [וכל זה אם הרגשתנו נכונה דבבית קדש הקדשים התפלל תפילתו זו, אבל אם נפרש כפשט הדברים דבבית המקדש התפלל אין לנו ראייה לדבר, ויש לעיין בגוף ספר יוסיפון].

שמן תאמר הוכחת לנו שאכן רשאי הכהן הגדול להתפלל תפילות נוספות, אבל מנין לנו שבבית קדש הקדשים היה מתפלל ואולי בהיכל היה מתפלל, לזה נשיב ונאמר בס"ד, דהנה שנינו במסכת ברכות (ז' א'): "תניא אמר רבי ישמעאל בן אלישע פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים, וראיתי אכתריאל יה ה' צבאות שהוא יושב על כסא רם ונשא, ואמר לי ישמעאל בני ברכני אמרתי לו יהי רצון מלפניך שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת הרחמים ותכנס להם לפנים משורת הדין ונענע לי בראשו", הרי שכאן התפלל רבי ישמעאל כהן גדול תפילה חדשה בבית קדש הקדשים ודוק.

ולומר דכאן התפלל כיון שכך נתבקש שאמר לו ישמעאל ברכני, אבל בעלמא אסור, הוא דוחק, דאם אסור אסור, ומה גם שלא היו מבקשים מן השמים לרבי ישמעאל כהן גדול שיעשה שלא כהוגן ודוק.

ועזרני השי"ת ומצאתי לי ראייה מהימנא והוא מדבריו של אותו טמיר ונעלם בעל ברית מנוחה רבי אברהם מרמזין ז"ל שדבריו דברי קבלה, הביא דבריו הגאון המובהק רבי יעקב יצחקי ז"ל במחזורו המשובח אהלי יעקב (מוסף דיום הכפורים דקמ"ה ע"א): "בשעה שהכהן הגדול היה בא להיכל קדש הקדשים והקטורת בידו וכו', והיה רואה את הארון שהענן מכסה עליו, היה אומר רבון כל העולמים סלח לנו את חטאתי ואת חטאת אנשי ביתי ואת חטאת בני ישראל, ואחר זה היה שומע דבור שהיה אומר פלוני בני ברכני, באותה שעה היה יודע הכהן שהיתה שעת רצון וכו', והיה ההיכל מתמלא זהר עליון והכהן בתוך הזהר פותח ואומר רבון כל העולמים יהי רצון מלפניך שתהא שנה זו שנת ברכה והצלחה וכו', וכאשר היה הכהן הגדול רואה ששער הארון היה מלא זהר לבן היה שמח מאוד, ואם היה רואה אדום לא היה סימן טוב לישראל ולא לכהן, וכראות הכהן אדום היה מתאמץ ואומר רבון העולמים שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך והיה אומר ומרבה בקשות ותחנונים לפני הקב"ה", עיין שם בארוכה בכל דברות קדשו.

והרבה למדנו מדברי קבלה הללו, חדא שהיה מתפלל ומתודה מיד בכניסתו לקדש הקדשים, ועוד שמן השמים היו מבקשים מכל כהן גדול בני ברכני ולא חדא זימנא הוה גבי רבי ישמעאל כהן גדול, ושהיתה מציאות שהיה הכהן מתאמץ ומרבה בבקשות ובתפילות בהיותו בקדש הקדשים, ומינה נמי יש לומר שהיה מתפלל גם התפילה על שלא יהיו רוצחים בשגגה בישראל ותפילה זו היה מתפלל בהיותו בקדש הקדשים כדברי התרגום המיוחס ליונתן ודוק היטב. [ועל ספר ברית מנוחה עיין מה שכתב הגאון חיד"א ז"ל בספרו שם הגדולים חלק הגדולים (מערכת א' אות נ"ט), ושם חלק הספרים (מערכת ב' אות ר"ג), ועוד שם (מערכת ק' קונטרס אחרון ערך קבלה), והביא דעות שמחבר ברית מנוחה קדמון היה ולפני התנא רבי שמעון בר יוחאי היה ע"ש, ועיין במחזור אהלי יעקב שם].

והנה כל מה שכתבנו כאן בביאור דברי תרגום המיוחס ליונתן, הוא לפי פשט הדברים קדש קדשים היינו קדש קדשים ממש, כפשטו, אבל ראיתי דיש לכאר הדברים באופן אחר, והוא על דבריו הנפלאים של אותו גאון ארוך בדורו דכל רז לא אניס ליה מהרי"פ פרלא ז"ל בביאורו המופלא לספר המצוות דרב סעדיה גאון (ח"ג פרשה ס"ג דרכ"א ע"א) שהביא שם דברי רז"ל במדרש פסיקתא רבתי (רפ"ח): "מן המנורה שהיתה בבית קדש הקדשים למדו וכו', ומה אם המנורה שהיתה לפני ולפנים וכו', אמר הקב"ה כשם שבעולם הזה היו הנרות דולקות בבית קדשי הקדשים" וכו', ועל כרחין צריך לומר שלכל ההיכל קראו כן בית קדש הקדשים, על שם בית קדש הקדשים שהיה שם, וכדי להגדיל מעלת קדושת ההיכל כנגד מקומות שבחול, וכעין זה כתבו קצת מפרשי הפסיקתא ע"ש.

והבי נמי על כרחין צריך לומר בההיא דברכות (ל' א') היה עומד בבית קדש הקדשים יכוון את לבו, והרי לא משכחת לה אלא בכהן גדול ביום הכפורים, והרי ביומא (נ"ב ב') מבואר בהדיא דאת התפילה הקצרה שהתפלל הכהן הגדול ביום הכפורים היה מתפלל בבית החיצון,

דהיינו בהיכל מחוץ לפרוכת והיכי קרי לה בהך ברייתא קדשי הקדשים, וכזה ראיתי בסדר רב עמרם גאון (ר"ב ע"ב) שגם כן כתב בהדיא דתפילת כהן גדול ביום הכפורים היתה בבית קדשי הקדשים ע"ש, וכן הוא במחזור ויטרי (סימן ק), ובספר חסידים השלם (דפוס ברלין סימן תצ"ה), וכן כתב גם בתשב"ץ ח"ג (סימן ל"ג), וגם הטור אורח חיים (סימן קל"א) הביא דברי רב עמרם גאון, והפרישה שם הלך לתומו ופירש דברי הטור כהויתן, וכל זה תמוה טובא ונגד משנה ערוכה ביומא שם וכו', ועל כרחין צריך לומר כדכתיבנא דלגבי חול קרי להיכל לפני ולפנים ובית קדשי הקדשים, על שם בית קדשי הקדשים שהיה שם", עד כאן דבריו היקרים ע"ש. [ולהאמור יש לפרש דברי בעל הטורים בפרפראותיו לתורה דלעיל דאזיל לטעמיה בחיבורו הגדול טור אורח חיים (סימן קל"א) ודוק].

והשתא דאתינן להכי דלא נמנעו רבותינו לקרא להיכל בשם בית קדש הקדשים, מינה יש ללמוד נמי לדברי המיוחס ליונתן, דמה שאמר דבבית "קדש הקדשים" היה הכהן צריך להתפלל שלא יבואו כלל ישראל להנך תלת עבירות חמורות, הך בית קדש קדשים היינו ההיכל וכנ"ל, ולא ידעתי מדוע לא הסתייע הגרי"פ פרלא ז"ל מדברי המיוחס ליונתן ודוק היטב.

ודע דעל דברי התלמוד: "רב אחא בריה דרבא מסיים בה משמיה דרב יהודה לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה", מקדמת דנא הייתי מדקדק מדוע אומרה בלשון ארמית ולשון סורסי למה לי, וצ"ב.

ובעת מצאתי במחזור אהלי יעקב (שם דקמ"ו ע"ב) שהעיר בזה וכה כתב: "וצ"ע דמאי שנא תפילה זו אומרה בלשון ארמי, והרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול (שם) העתיקו לשון הקודש לא יסור שבט מיהודה, ושמא הטעם הוא שאם היה אומר ככתבו היה נראה כקורא פסוק בתורה שהוא מאמר נבואי החלטי ולא היה משמע בקשה שיהיה כן, גם כל פסוקא דלא פסקי משה משה אנן לא פסקינן, ולכן תיקנו לאומרו כתרגומו. וליכא משום אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי נכאמרם בסוטה ל"ג א', דטעמא דאין נזקקין לא שייך הכא דלא הוה צריך בהו לכהן גדול, דאדרבה וכל אדם לא יהיה בקודש אפילו אותם שכתוב בהם ופניהם פני אדם, ואמרו חביבין ישראל שלא הצריכן הכתוב שליח, ולפי זה צריך טעם למה החזירו הרמב"ם ללשון הכתוב, ודפח"ח.

ולי נראה בס"ד ליישב הא דאומרים תפילה זו בארמית, שהרי בסוטה שם אמרו שבציבור שאני ואפשר אף להתפלל בארמית, ולפי זה כהן גדול ביום הכפורים דכל בית ישראל בעבודתו תלוי, וכנוסח התפילה בסדר העבודה ד"אתה כוננת": "קהל עדתנו עליך יסמוכו", והרי קיימא לן דכל מי שהצבור צריכים לו דינו כרבים, וכההיא דתענית (ט' סע"א): "כיון דלרבים בעי, כרבים דמי", ובנזיר (מ"ו ב'): "משוח מלחמה עדיף דתלו ביה רבים" ע"ש, ועיין במגן אברהם (סימן קי"ט סק"ד) שכתב: "ושאני מהרי"ל ז"ל כיון דרבים צריכי לתורתו כרבים דמי, וכעין זה איתא בתשובות הרשב"א ח"א (סימן קמ"ח) ע"ש, אם כן יש לומר דלכהן גדול ביום הכפורים תורת ציבור יש לו וכנ"ל, ולכן אף בארמית יכול היה להתפלל ודוק היטב.

ובגוף העניין דכל יחיד דרבים צריכים לו דינו כרבים, עיין עוד בתוספות ביצה (כ"ה ב' ד"ה שאני), ובשו"ת מהר"י אלגאזי ז"ל (קונטרס שער בת רבים אות ל"א ואות ט"ל), ובספר גליוני הש"ס

ברכות (י"ב ב') וראש השנה (ל"ד ב'), ובספר חידושי מהרי"ו על שלחן ערוך או"ח בתשובת הגאון רבי נחום ויינפלד ז"ל (דע"ו סע"ב) ע"ש, ועיין בספר אור החיים הקדוש במדבר (כ"ח א') ובספר נר למאור (שם דט"ז ע"א), ובחיבורי ברית יעקב (סימן ג' דע"א ע"א), ובחיבורי יחי יוסף (סימן ט"ו אות ו') ובחיבורי זכות יצחק ח"ב (סימן כ"ה) ע"ש, וצ"ח לכאן.